

UMDE DİNİ TETKİKLER DERGİSİ

UMDE JOURNAL OF RELIGIOUS INQUIRIES

Cilt/Volume: 5, Sayı/Issue: 2 (Aralık/December 2022): 145-189

Sinoplu Safâî'nin Manzum İhlâs Sûresi Tefsiri

The Poetic Tafsîr of Sûrat al-Ikhlâş of Safâî from Sinop

Ramazan Çelik

Dr., Erzincan Anadolu Lisesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni
Dr., Erzincan Anatolian High School Turkish Language and Literature Teacher
Erzincan, Türkiye

ramazancelik129@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-0048-0126>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Makale İşlem Süreci / Article Processing

Geliş Tarihi / Date Received: 16 Kasım/November 2022

Kabul Tarihi / Date Accepted: 23 Aralık/December 2022

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık/December 2022

Atıf / Citation

Çelik, Ramazan. "Sinoplu Safâî'nin Manzum İhlâs Sûresi Tefsiri". *UMDE Dini Tetkikler Dergisi* 5/2 (Aralık/December 2022), 145-189. <https://doi.org/10.54122/umde.1205946>

İntihal / Plagiarism

Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.
This article has been scanned by iTenticate. No plagiarism detected.

Etik Beyan/Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Ramazan Çelik).

Yayıncı / Published by

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi/ Nevşehir Hacı Bektas Veli University

Lisans Bilgisi / Lisence Information

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0

Öz

Kur'ân- Kerîm, klasik Türk edebiyatının temel kaynağı olduğu için birçok edebî türün ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Şairler sûre, âyet ve kıssalardan ilham alarak çeşitli eserler kaleme almıştır. Fakat *Kur'ân* sûrelerinin doğrudan edebî metne dönüştürülmesi hususunda temkinli davranılmıştır. Bununla beraber, özellikle mutasavvıf kimliği olan bazı şairler; *Yâsin*, *Mülk*, *İhlâs* gibi sûreleri nazmen tefsir etmiştir. Sinoplu Safâyî Efendi bu şairlerdendir. XV. yüzyılın ilk çeyreği ile XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşamış Safâyî; denizcilik, gemicilik gibi faaliyetlerin yanında ilim, şiir ve tasavvuf âleminde de maruf bir kimliğe sahiptir. *Mu'cizât-ı Ahmedîyye*'sinde bazı dinî konuları ve peygamber mucizelerini anlatmakla beraber *İhlâs* sûresinin manzum tefsirine de yer vermiştir. *Tefsir-nâme* olarak nitelenebilecek metinde sûrenin âyet, cümle ve kelimeleri sade bir üslupla izah edilmiştir. Sûrenin sebep-i nüzûlü üzerinde durulmuş, çeşitli sahâbe ve âlimlerin görüşlerine yer verilmiştir. *İhlâs* sûresinin fazileti hakkında Buhârî, Müslim, Tirmizî gibi imamlardan hadisler nakledilmiştir. Bu çalışmada, edebiyatımızdaki manzum tefsir geleneği hakkında bilgi verilmiş, Safâyî'nin hayatı ve eserleri üzerinde durulmuş ve elli sekiz beyitlik bölümü sadece *Mu'cizât-ı Ahmedîyye* mesnevîsinde bulunan *İhlâs* sûresinin manzum tefsiri, şekil ve muhteva özellikleri bakımından incelenip tefsir metninin çeviri yazısına yer verilmiştir. Bu vesile ile edebiyatımızda bilinen manzum tefsir örneklerine bir yenisi daha ilave edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslam Edebiyatı, Manzum tefsir, Safâyî, Mu'cizât-ı Ahmedîyye, Mesnevî, İhlâs sûresi.

Abstract

The Qur'ân, which is the main source of classical Turkish literature, has been instrumental in the emergence of many literary genres. Poets have written various works inspired by suras, verses and stories. However, it has been cautious about converting the *Qur'ân* sûrahs directly into literary texts. However, some poets especially with sufi identity; he interpreted sûrahs such as *Sûrat al-Yâsîn*, *Sûrat al-Mulk* and *Sûrat al-Ikhlâş* in verse. Safâyî from Sinop is one of these poets. Safâyî who lived in the first quarter of the fifteenth century and the first quarter of the sixteenth century; In addition to activities such as maritime and shipping, it also has a well-known identity in the world of science, poetry and mysticism. In his *Mu'cizât-ı Ahmedîyye*, he explained some religious subjects and the miracles of the prophets, and also included the verse interpretation of the chapter of *Sûrat al-Ikhlâş*. In the text, which can be described as tafsîr-nâme, the verses, sentences and words of the sûrah are explained in a simple style. The reason for the revelation of the sûrah is emphasized, and the views of various companions and scholars are included. Hadiths from imams such as Bukhari, Muslim and Tirmidhi were narrated about the virtue of *Sûrat al-Ikhlâş*. In this study, information about the tradition of verse tafsîr in our literature is given, Safâyî's life and works are emphasized, and the verse commentary of the *Sûrat al-Ikhlâş* whose fifty-eight couplets is only found in the *Mu'cizât-ı Ahmedîyye* masnavî, is examined in terms of its form and content features, and the translation of the tafsîr text is included. On this occasion, a new one has been added to the examples of verse tafsîr known in our literature.

Keywords: Islamic Literature, Poetic tafsîr, Safâyî, Mu'cizât-ı Ahmedîyye, Masnavî, Sûrat al-Ikhlâş.

Giriş

Klasik Türk edebiyatının en önemli kaynağı *Kur'ân-ı Kerîm*'dir. Şairler, şiirlerinde *Kur'ân* âyetlerini genellikle iktibas, telmih ya da mazmun yoluyla ele almışlardır. Besmele-nâme, Halil-nâme, Süleyman-nâme, Yusuf u Züleyha mesnevîleri, Hızır-nâme gibi metinler ise *Kur'ân-ı Kerîm* kıssaları esas alınmak suretiyle yazılan edebî mahsullerdir.¹

¹ Edebiyatımızda *Kur'ân-ı Kerîm*'den mülhem yazılan edebî türler hakkında şu çalışmaya bakılabilir: Hakan Yekbaş, "Divan Şiirinde Kur'ân", *İstem* 16 (2010), 199- 232.

Dinî muhtevalı edebiyat metinlerinde *Kur'ân'ı Kerîm*'den birçok bakımdan istifade edilmekle beraber âyet ve sûrelerin doğrudan edebî metne dönüştürülmesi hususunda temkinli davranılmıştır. Vahiy yoluyla gelen âyetlerin anlamına şiirdeki vezin, kafiye vb. kalıplar içinde hâle gelebileceği düşüncesi şairlerin bu konuda hassasiyet göstermelerine sebep olmuştur.² Bunda *Yâsin* sûresindeki “*Biz, o Peygamber'e şiir öğretmedik. Bu, ona yaraşmaz da. O (na verdiğimiz) ancak bir öğüt ve apaçık bir Kur'ân'dır.*”³ âyetinin de etkili olduğu düşünülebilir. Ancak özellikle tasavvuf cereyanlarının etkisindeki bazı şairler, gerek *Kur'ân* sûrelerinin geneli hakkında gerek belli sûrelerin tefsiri mahiyetinde manzum eserler yazmışlardır. Bu hususta Amil Çelebioğlu *Türk Edebiyatında Manzum Dînî Eserler* adlı çalışmasında şu değerlendirmeyi yapar: “*Kur'ân-ı Kerîm'le alâkalı pek çok şiirler ve muhtelif manzum eserler mevcuttur. Tam manzum bir Kur'ân-ı Kerîm tercüme veya tefsiri var mıdır bilmiyoruz. Daha çok bâzı âyet ve sûrelerin tercüme ve tefsirleri mevcuttur. Dînî olsun olmasın birçok eserde bir münasebetle âyet ve sûrelerin manzum tercüme veya tefsirlerine her zaman için tesadüf etmek mümkündür.*”⁴

Kimi şairler, *Kur'ân*'daki sûrelerin isim ve muhtevalarıyla ilgili kısa bilgiler veren manzum metinler kaleme almış,⁵ kimileri bazı sûre ya da âyetlerin mealini manzum bir şekilde yazmıştır.⁶ Sınırlı sayıda birtakım şair ise sûreleri nazmen tefsir etme yoluna gitmiştir. Bu vesile ile *tefsir-nâme* diye de adlandırılacak bir tür ortaya çıkmıştır.⁷ Hatiboğlu'nun (XV. yy.) *Letâyifnâme*'si,⁸ Sinoplu Safâî'nin (XVI. yy.) manzum *İhlâs* sûresi tefsiri, Livâî'nin (XVI. yy.) *Nebe, Mülk* ve *Yâsin* sûreleri tefsirleri,⁹ Merdümî Abdüsselâm

² Münire Kevser Baş, “Son Dönem Çağatay Şairi Baba Rahim Meşreb'in Manzum Fâtiha Tefsiri”, *Toplum Bilimleri Dergisi* 13/7 (2013), 132.

³ *Kur'ân-ı Kerîm Meâlî*, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: DİB Yayınları, 2011), Yâsin 36/69.

⁴ Amil Çelebioğlu, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, (İstanbul: MEB Yayınları, 1998), 354.

⁵ Bkz. Ali Akpınar, “Kur'ân Surelerinin İsimlerine Dair Yazılmış Mensûr ve Manzûm Eserler ve Manzûm Bir Örnek”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13/1 (2009), 9-13; Alim Yıldız, “Şakir Ahmed Paşa'nın ‘Tertib-i Neefs’ Mesnevisi”, *CÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12/2 (2008), 179-223; Yunus Kaplan, “Kur'ân Surelerine Dair Yazılmış Manzum Bir Örnek: Dâî ve Süverî'l-Kur'ân'ı”, *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature* 2/1 (2016), 1-14; İdris Söylemez, “Kur'ân Sûrelerine Dair Yazılmış Manzum Bir Örnek: Şeyhulislâm Yahyâ Efendi'nin Tertib-i süverî'l- Kur'ân'ı”, *Universal Journal of Theology* 4/1 (2019), 1-14; İdris Söylemez, “Kur'ân Sûrelerinin İsmi İhtiva Eden Manzûm Bir Örnek: 16. Yüzyıl Şairlerinden Rumelili Bir Şair Mücellî ve Süverî'l-Kur'an Manzûmesi”, *Social Sciences Studies Journal* 5/46 (2019), 5579-5587; Mustafa Özkat, “Elbistanlı Ahmed Hayâtî Efendi ve Kur'ân-ı Kerîm'deki Sûrelerle İlgili Eseri: Risâle fi 'Adedi's-Süverî'l-Kur'âniyye”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi [Journal Of Old Turkish Literature Researches]* 4 (1) (2021), 35-84.

⁶ Bkz. Alim Yıldız, “Prof. Dr. Nusret Çam'ın ‘Şiir Diliyle Kur'ân-ı Kerim Meâlî’ Münasebetiyle Kur'ân'ın Şiirle Meâlî Üzerine”, *Kur'an Mealleri Sempozyumu -Eleştiriler ve Öneriler- C. II* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 87-103.

⁷ Bünyamin Taş, “Klasik Türk Edebiyatında Manzum Tefsir”, *The Journal of Academic Social Science Studies* 37 (2015), 101.

⁸ Bkz. Birgül Özel, *Letayif-Name* (Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1995); Veysi Sevinçli, *Letayifname (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)* (Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1996); Hanifi Vural, *Letayif-Name (giriş-transkripsiyonlu metin-gramatikal dizin)* (Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999).

⁹ Livâî'nin tefsirleri için bkz. Ahmet Sevgi, “Livâî'nin Manzûm Amme (Nebe Sûresi) Tefsiri”, *Selçuk Üniversitesi/Seljuk University Edebiyat Fakültesi Dergisi/Journal of Faculty of Letters*, 29 (2013), 1-20; Ahmet Sevgi, “Livâî'nin Manzûm Tebâreke (Mülk Sûresi) Tefsiri”, *Selçuk Üniversitesi/Seljuk University Edebiyat Fakültesi Dergisi/Journal of Faculty of Letters*, 31 (2014), 1-96; Ahmet Sevgi, “Livâî'nin Manzûm Yasin Tefsiri”, *Selçuk Üniversitesi/Seljuk University Edebiyat Fakültesi Dergisi/Journal of Faculty of Letters*, 33 (2015), 1-86.

Çelebi'nin (XVI. yy.) kırk hadislere benzer şekilde yazdığı manzum kırk âyet tefsirini barındıran *Tuhfetü'l-İslâm*'ı,¹⁰ Hüseyin b. Ahmed Sirozî'nin (XVI. yy.) *Yâsin* sûresini tefsir ettiği *Câmi' u'n-Nesâyih* ve *İhlâs* sûresini tefsir ettiği *Câmi' u'l-Envâr 'alâ-Tefsîri'l-İhlâs*'ı,¹¹ Revâhî'nin (XVI. yy.) manzum kırk âyet tefsiri *Tenvîrî'l-Ebsâr*'ı,¹² Şehsüvaroğlu Ali'nin (XVII. yy.) manzum *Yâsin* sûresini barındıran *Riyâzü'l-Gufrân*'ı,¹³ Nâlî Mehmed Efendi'nin (XVII. yy.) seçtiği bazı âyetleri tefsir ettiği *Miftâh-ı Heft-Kan* adlı mesnevîsi,¹⁴ Okçuzâde Mehmed Şâhî Bey'in (XVII. yy.) yine kırk âyeti nazmen tefsir ettiği *Nazmü'l-Mübîn fi'l-Âyâtî'l-Erba'în*'i,¹⁵ Kuloğlu Şeyh Hacı İlyas'ın (XVII. yy.) muhtelif âyetlerin tefsirini ihtiva eden *Bâğ-ı Behişt*'i¹⁶ edebiyatımızda bu türün bilinen örneklerinden bazılarıdır.

Bu çalışmada, Safâyî'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verildikten sonra *Mu'cizât-ı Ahmediyye* şinde bulunan *İhlâs* sûresinin manzum tefsiri; dil ve anlatım özellikleri, şekil ve muhteva hususiyetleri bakımından incelenip tefsir metnine yer verilecektir.

1. Safâyî'nin Hayatı ve Eserleri

Safâyî, XV. yüzyılın ilk çeyreği ile XVI. yüzyılın ilk çeyreği arasında yaşamış Sinoplu bir şairdir. *Şeyh Safâyî Efendi*, *Safâyî Dede* gibi isimlerle bilinmektedir. Asıl adı Mustafa'dır. Tezkirelerde, Safâyî hakkında, birbiriyle çelişen kimi muhtelif bilgilere yer verilir. Sinoplu oluşu, gemicilikte ihtisas sahibi olması, İskender Paşa'nın inşa ettiği bir zaviyede ilim ve irfanla meşgul olması ve şairliği onun hakkında genellikle ittifakla verilen malumdur. Anadolu sahasındaki ilk tezkire olan Sehî Bey'in *Heşt Bihîşt*'inde belirtildiğine göre düzenli bir ilim hayatı olmuştur. Her ilimde cevaba hazır olmakla beraber özellikle gemicilikte üstad-ı kâmil bir şahsiyettir. Zamanında bütün reislerin şeyhi olmuştur. Kaside ve gazelde çok başarılıdır. Yüz on yaşında vefat etmiştir.¹⁷ Sehî Bey, Safâyî'nin doğum ve ölüm yılları hakkında bilgi vermemiştir. Âşık Çelebi, Safâyî'nin Sinoplu olduğunu, İskender Paşa'ya intisap ettiğini, gemi ilminde mahir olduğunu, bahçesinin ilim erbabının ve şairlerin

¹⁰ Bkz. Ahmet Sevgi, *Merdümî-Tuhfetü'l-İslâm (Kırk Âyet ve Kırk Hadis Tercümesi)* (Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 1993).

¹¹ Bkz. Mesut Bayram Düzenli, *Hüseyin b. Ahmed Sirozî'nin Câmiü'l-Envâr 'Alâ Tefsîri'l-İhlâs adlı eseri (1b-192b, İnceleme-metin)* (Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014).

¹² Bkz. Nevzat Barutçu, *Revâhî'nin Tenvîrî'l-Ebsâr isimli Eserinin İncelemesi* (Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014).

¹³ Bkz. Bünyamin Köse, *Şeyhî Ali Şehsüvaroğlu (Şeyhi Efendi) ve Riyâzü'l-Gufrân (Tefsir-i Yâsin-i Şerîf) Adlı Mazum Eserin Tenkitli Metni*, (Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005).

¹⁴ Bkz. Hatice Savaş, *Nâlî Mehmed'in "Miftâh-ı Heft-Kan"ı* (Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002).

¹⁵ Bkz. Uğur Boran, *Okçuzâde Mehmed Şâhî'nin Manzum-Mensur Kırk Ayet Tefsiri: En-Nazmu'l-Mübîn fi'l-âyâtî'l-erba'în (Metin-İnceleme)* (Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021).

¹⁶ Bkz. Bünyamin Taş, *Kuloğlu Şeyh Hacı İlyas 'Bâğ-ı Behişt'i (İnceleme-Tenkitli Metin)* (Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014).

¹⁷ Sehî Beg, *Heşt Bihîşt*, haz. Haluk İpekten, Günay Kut, Mustafa İsen, Hüseyin Ayan ve Turgut Karabey (Ankara: KTB Yayınları, 2017), 91.

toplama yeri olduğunu söyler. Halk içinde daha o dönemde şöhret sahibi olduğunu belirtir. Yavuz Sultan Selim'in saltanatından evvel ya da saltanatının ilk yıllarında vefat ettiğini ifade eder.¹⁸ Kınalızâde de onun ilim tahsiline başladıktan sonra İskender Paşa'ya intisap ettiğini ifade edip ilim yolunda birçok meşakkate giriftar olduğunu söyler.¹⁹ İskender Paşa'nın inşa ettirdiği bir zaviyede hizmet ettiği Riyâzî tarafından da söylenir.²⁰ *Künhü'l-Ahbâr*'da ise Safâî'nin Sultan II. Bayezid namına bir divan tertip ettiği ifade edilir.²¹ Latîfî, Safâî'nin bazı müsbet vasıflarının yanında menfi özellikleri olduğunu da söyler. Zevk ve eğlenceye düşkün bir şahsiyet olduğunu, Farsçada ve aruz ilminde irfan ehli olduğunu, insanlardaki hezl ve hicv düşkünlüğünden dolayı onun da meşhur olmak için hezeliyat ile meşgul olduğunu beyan eder.²² Esrar Dede onu Mevlevî şairlerden sayar ve *Safâî Dede* diye tesmiye eder. İlim öğrenirken İskender Paşa'nın hizmetine intisab edip kitabet hizmetiyle iştiğal ettiğini yazar. Ayrıca Şeyh Vefâ'nın sohbetlerine katılmış ve onun müridi olmuştur. Bunu şiirlerinde de açık bir şekilde belirtir. Zeynîyye tarikatına²³ mensup olduğu da rivayet edilir.²⁴ Şairin 940/1533-34 yılında, Kanuni Devri'nde vefat ettiğini söyler.²⁵ İskender Paşa'dan sonra Semâî Mehmed Dede'nin müridi olduğu ve 927/1521 yılında vefat ettiği de onun hakkında verilen bilgiler arasındadır.²⁶ Safâî'nin muhtelif kaynaklarda isim ve sayıları birbiriyle örtüşmeyen eserlerine rastlanmaktadır. Bu eserler şunlardır:

1.1. Divân: Latîfî ve Gelibolulu Âli, Safâî'nin mürettep bir divanı olduğunu ve bunu Sultan II. Bayezid'e sunduğunu ifade etmişlerse de bu eser şimdilik elde değildir.

1.2. Gazavât-ı Bahriyye: II. Bayezid Dönemi kaptanlarından Kemal Reis'in deniz savaşlarını anlattığı on bin beyitlik mesnevîdir.

1.3. Fetih-nâme-i İnebahtı ve Moton: Safâî'nin bizzat katıldığı İnebahtı ve Moton seferlerinin anlatıldığı, mesnevî nazım şekliyle yazılmış bir eserdir. Eserin bilinen tek

¹⁸ Seyyid Pîr Mehmed bin Çelebi, *Meşâ'irü's-Şu'arâ*, haz. Filiz Kılıç (Ankara: KTB Yayınları, 2018), 564.

¹⁹ Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, haz. Aysun Sungurhan Eydurhan (Ankara: KTB Yayınları, 2009), 2.

²⁰ Riyâzî Muhammed Efendi, *Riyâzü's-Şu'ara (Tezkiretü's-Şu'ara)*, haz. Namık Açıköz (Ankara: KTB Yayınları, 2017), 206.

²¹ Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısım*, haz. Mustafa İsen (Ankara: KTB Yayınları, 2017), 76.

²² Latîfî, *Tezkiretü's-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-nuzamâ*, haz. Rıdvan Canım (Ankara: KTB Yayınları, 2018), 328-29.

²³ Zeyniyye, XV. yy.ın başlarında Herat'ta kurulmuş; Horasan, Hindistan, Hicaz, Suriye, Anadolu, Rumeli, Mısır gibi yerlerde yayılmış olan bir tarikattir. Silsilesi, Veysel Karani üzerinden Hz. Ömer ve Hz. Ali'ye ulaşır. Safâî'nin şeyhi Şeyh Vefâ olarak bilinen Muslihuddin Mustafa da bu tarikatın halifelerindendir. Tarikat, XVI. yy.dan itibaren etkinliğini kaybetmiştir. Reşat Öngören, "Zeyniyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/ 367.

²⁴ Bilal Alpaydın, *Safâî-Şerhi'l-İslâmî'n-Nürânî (İnceleme-Metin)* (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 13-16.

²⁵ Esrar Dede, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye*, haz. İlhan Genç (Ankara: KTB Yayınları, 2018), 174-75.

²⁶ Yunus Kaplan, "Safâî, Şeyh Safâî Efendi", *Teis* (Erişim 12 Temmuz 2021).

nüshası, İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinde Revan 1271 numarasıyla kayıtlıdır. 131 varaklı eser, yaklaşık 3500 beyittir.

1.4. Terceme-i Vesâyâ-yı Şeyh Vefâ: Eser Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Yazmalarında 02154-001 numarası ile kayıtlıdır. 65 varaklı, 1043 beyitlik bir eserdir. Eser, Şeyh Vefa'nın nasihatlerinin, Safâyî tarafından derlenerek nazmen anlatılması neticesinde vücuda gelmiştir.

1.5. Şerhü'l-İslâmi'n-Nûrânî: Mesnevî nazım şekliyle yazılmış, 260 varaklı, 7599 beyitlik eserdir. Bosna-Hersek'te, Saraybosna Gazi Hüsrev Beg Kütüphanesi'nde R-491 numarası ile kayıtlıdır.

1.6. Mu'cizât-ı Ahmediyye: Diyanet İşleri Başkanlığı Yazma Eserler Kütüphanesinde 004688 demirbaş numarası ile kayıtlı, 263 varaklık bir eserdir. Yaklaşık 7600 beyittir. Mesnevî nazım biçimiyle yazılmış olmakla birlikte eserde gazel, kaside, terci-i bend gibi nazım şekilleri de mevcuttur. Eserde, Hz. Âdem'den Hz. İsmâil'e kadar peygamberlerin hayatları ile mucizeleri, muhtelif dinî konular, bazı sûrelerin tefsir ve şerhleri yer almaktadır.²⁷

2. Manzum İhlâs Sûresi Tefsiri

Safâyî'nin *Mu'cizât-ı Ahmediyye*'sinde muhtelif dinî konularla birlikte *İhlâs* sûresinin manzum tefsirine de yer verilmiştir. 247 beyitlik bölüm, mesnevî nazım şekliyle yazılmıştır. Tefsir-nâme olarak nitelenebilecek manzume, didaktik bir mahiyet taşır. Bu bölümde manzume; muhteva, şekil, dil ve anlatım özellikleri bakımından incelenecektir.

2.1. Muhteva Özellikleri

Safâyî'nin manzum *İhlâs* sûresi tefsirinin muhteva olarak üç bölüme ayrıldığı söylenebilir. İlk bölümde sûrenin nüzûl sebebi açıklanıp tefsirine yer verilir (b. 1-83).

84 *Direm bu sûre fâzlında mevârid*
Ehâdîs-i Nebî'de oldı vârid

beytiyle başlayan ikinci bölümde ise sûrenin faziletine dair Buhârî, Müslim, Tirmizî, Dârimî gibi kaynaklardan; çeşitli sahâbe, tâbiîn ve hadis âlimlerinden rivayetler aktarılır (b. 84-240). Niyaz-nâme olarak telakki edilebilecek üçüncü bölümde ise şairin bu sûre hürmetine Allah'tan bağışlanma talebine yer verilir (241-247).

²⁷ Eserin bir başka versiyonu, Bosnahersek'teki bir nüsha üzerinden doktora tezi olarak çalışılmıştır. Alpaydın, *Safâyî-Şerhi'l-İslâmi'n-Nûrânî (İnceleme-Metin)*. Fakat *Mu'cizât-ı Ahmediyye* ile teze konu olan nüsha mukayese edildiğinde başta eser isimleri olmak üzere bazı farklılıklar görülmektedir. Kaynaklarda ismine rastlanmayan *Mu'cizât-ı Ahmediyye* hakkında, tarafımızca müstakil bir çalışma hazırlanmaktadır.

Safâî, *sebeb-i telif* olarak da addedilebilecek bir beyitte *İhlâs* sûresinin dinin esaslarını şamil bir sûre olduğunu, sûrenin hakikatlerini anlamanın, tende canı taze tutmaya vesile olduğunu söyler:

51 *İşit bu sûre remzinüñ beyânın
Kişinüñ taze tutar tende cânın*

Metnin başında sûrenin Mekke ya da Medine'de nüzûl ettiği;²⁸ dört âyet, on beş kelime ve kırk dokuz harften oluştuğu mensur bir şekilde belirtilir. Manzume Allah'a şükür ile (hamdele) başlar. İlk beyitte hem lafzullah hem de "her cihetle ve bütün hâllerde medhe ve hamde layık olan Cenab-ı Hak" manasında *Mahmud* ismi birlikte kullanılır. Allah bu âlemi cömertliğiyle vücuda getirmiştir. Cenab-ı Hak, kullarına karşı ihsan ve inayet sahibidir. *Kul hüvallâhu ehad* (De ki O, Allah'tır, bir tektir.) diye buyurmuştur. Gerçekte tek olan, eşi ve benzeri olmayan Allah'tır. Zatı kusur ve noksanlardan münezzehtir. *Allâhu's-samed* dir. (Her şey O'na muhtaçtır; O, hiçbir şeye muhtaç değildir.) Sûrenin başındaki *kul* (De ki) tabirinden hareketle Cenab-ı Hakk, bu sûre vasıtasıyla Resûlünden (sav) kendi vasıflarını insanlara anlatmasını emreder (b. 1-4).

Bölümün 5-14. beyitleri arasında sûrenin nüzûl sebebi üzerinde durulur. Buna göre Kureyş kabilesinden bazıları, Hz. Peygamber'e (sav) gelip insanları nasıl bir dine ve ilaha davet ettiğini sorar. "Bizi neye davet edersin? Nasıl bir Rabb'e taparsın? Taptığın ilahın vasıflarını beyan et. O; tunçtan mı, bakırdan mı, altından mı yoksa gümüşten bir ilah mıdır? Bizim ilahlarımız demirden, taştan ya da uzuvları ağaçtan yontulmuş ilahlardır. Sen de ilahını bize tanıt." derler. Resûlullah (sav), *İhlâs* sûresindeki âyetleri şerh ederek şu sözlerle cevap verir: "Benim taptığım Rabb *Samed* dir.²⁹ Hiçbir şeye ihtiyacı yoktur. Gerçekten o Allah tektir. Mutlak birlik ona aittir, ikincisi eşi benzeri yoktur. Rabb'imın zâtının sıfatları çoktur. Mutlak *Ferd* dir, nazîri, şerîki, yardımcısı, yol göstereni olmaz. Tavsif ediciler vasıflarını anlatamaz, ariflerin ilmi onu tarif etmeye kifayet etmez. Cehd ve gayretle ululuk vasıflarına ulaşamaz. Müşahedeyle o görülemez. Hak Teâlâ yemeden, içmeden münezzehtir; hiçbir mahlûku ayırt etmeden hepsinin rızkını o verir."

²⁸ *İhlâs* sûresinin Mekke ya da Medine'de nazil olduğu hakkında muhtelif âlim ve müfessirler farklı görüşler beyan etmiştir. Kimi âlimler önce Mekke'de sonra da ikinci defa olarak Medine'de nüzûl ettiğini ileri sürmüşlerdir. Bundan dolayıdır ki metinde "*Mekki'dür Medeni hem*" ifadesini kullanılmıştır. Sûrenin nüzûlü hakkında ayrıntı için bkz. Emin Işık, "İhlâs Sûresi", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/ 537.

²⁹ Esmâü'l-Hüsnâ'nın meallerinde şu kaynaktan istifade edilmiştir: İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük* (İstanbul: Kubbealti, 2010).

Bölümün 15. beytinden itibaren *Samed* isminin anlamı hakkındaki çeşitli görüşlere yer verilir. Süddî (öl. 127/745), İkrime (öl. 13/634) ve Mücâhid b. Cebr (öl. 103/721) *Samed* de hiçbir boşluk olmadığını, onun her şeyi ihata ettiğini söyler. Katâde b. Nu'mân'dan (öl. 23/643) yapılan bir rivayete göre Hz. Âdem ilk yaratıldığında, daha salsal (balçık) iken melun şeytan yanına gelir. Hz. Âdem'i yerde, cansız bir surette görür. Ani bir şekilde Hz. Âdem'in ağzından girip dübüründen çıkar. Hz. Âdem'in vücudunun boş olduğunu görür. Bunun üzerine, meleklere Hz. Âdem'den korkmamalarını, Allah'ın *Samed* olduğunu, Âdem'in ise içi boş bir varlık olduğunu söyler (b. 15-20).

İbn Abbas'tan (öl. 68/687-88) yapılan bir rivayete göre *Samed* olan Allah'a açlık gibi yaratılmışlara mahsus sıfatların isnad edilemeyeceği, ihtiyaçlarını karşılamada bütün mahlûkatın ona muhtaç olduğu belirtilir. Tüm mevcudat ona dua ve iltica eder, Allah hiçbir mahlûku ihsanından mahrum bırakmaz. Esas ismi Şakîk b. Seleme olan Kûfeli mutasavvıf ve hadis âlimi Ebû Vâil (öl. 82/701) *Samed*'in efendiliğin nihayetinde bir mertebe olduğunu belirtmiştir. Katâde; *Samed*'in ebedi, ölümsüz ve şifa veren, iyileştirici gibi anlamları da bulunduğunu nakletmiştir. Âlimlerin şeyhi olan Hz. Hasan (öl. 49/669) hakikatte *Samed*'in manasının daim, Hz. Ali (öl. 40/661) de *Samed*'in hiçbir şeyden korku çekmeyen, kimseden herhangi bir şey beklemeyen anlamlarını ihtiva ettiğini söylemişlerdir. Tâbiînün ileri gelenlerinden Muhammed Kâ'b'ın (öl. 108/726 [?]) oğlu, *Samed*'in izah edilemez bir isim olduğunu, onun hakkında söylenenlerin hep tefsirden ibaret manalar taşıdığını beyan eder³⁰ (b. 21-29).

30. beyitten itibaren sûrenin 3. âyetinin tefsirine başlanır. *Samed* olan Allah'ın doğurmamış (lem yelid) ve doğmamış (velem yûled) olduğunu ve bu manaları izah etmeye akıl ve fikirlerin yetişmesinin imkânı olmadığı ifade edilir. Allah'a eş, benzer olması mümkün değildir. Doğmuş olanlar muhdestir, sonradan yaratılmıştır. Cenab-ı Allah bu gibi avarız ve nekaisten pak ve münezzehtir. Muhdes olmak, yokluk ve karanlığa mahkûmiyet yaratılmışlara mahsustur. Mahlûkatın vasıflarını Cenab-ı Hakk'a isnad etmek caiz değildir. Allah'ın zatı kadîmdir, evveli yoktur. Hâşâ, yaratıcıya bir cisim isnad etmek, parçalardan terekküp etmiş olduğunu ve bu her bir cüzün de ilah olmaklığı fikrini kabul etmek lazım gelir. Bu ise bir hezeyandır, kesinlikle fesadı ifade eden bir düşünce tarzıdır. Âlemde iki ilah olması

³⁰ Fahreddin Râzi'nin *Mefâtihu'l-gayb* adlı Arapça eserindeki *İhlâs* sûresi tefsirini *Hülâsatü'l-İhlâs* adıyla özetleyerek tercüme eden Muallim Nâci, *Samed* ismi ile alakalı 26 zatin muhtelif görüşüne yer vermiştir. Ayrıntı için bkz. Ali Öztürk, "Muallim Nâci (1849-1893)'nin 'Hülâsatü'l-İhlâs' İsimli İhlâs Sûresi Tefsiri", *İslâmî İlimler Dergisi*, 7/ 2, (2012), 109-140.

hâlinde arz ve semavat fesada uğrar. Allah'ın sıfatları kâmil olmasa zıtlarla mevsuf olması icap eder. Nişanları sonradan yaratılmış mahlûkata benzer. Bu, Zât-ı Kibriya için muhaldir (b. 30-40).

Bölümün 41. beytinden itibaren sûrenin 4. âyeti şerh edilmeye başlanır. Buna göre Allah'ın misli, naziri, ortağı, vekili, veziri yoktur. O, münezzeh zâttır. Bütün mahlûkatın hayat kaynağı, ebedi ve hakiki hayat sahibi (Hayy); ezelî ve ebedî ilim sahibi (Alîm); gücü her şeye yeten, kuvvet ve kudretine nihayet olmayan (Kadîr); dilediği ve irade ettiği her şeyi yapan (Mürîd); kullarının isyan ve küfranını gördüğü hâlde onları hemen cezalandırmayandır (Halîm). Allah'ın ululuğunda ve mülkünde asla muarızı yoktur. Allah tektir, şeriki yoktur; Yahudilerin Hz. Üzeyir'i, Hristiyanların da Hz. İsa'yı³¹ ibnillah (Allah'ın oğlu) olarak telakki etmeleri batıl ve yalandır. Cenab-ı Hakk'ın sırlarına akıllar erişemez, o her ne isterse fiilinde ihtiyar sahibidir, istediği her şeyi yapar. İrade sahibi odur, onun icraatları için nasıl-niçin gibi suallerin manası olamaz. Arşı ve kürsiyi kolaylıkla yaratmak, gökleri direksiz durdurmak ona çok kolaydır (b. 41-48).

Manzumenin 49-51. beyitlerinde sûre hakkında genel bir değerlendirme yapılır. Şair, *İhlâs* sûresi hakkı için Allah'ın kendisine kerem kılmasını niyaz eder. Biz kulların Allah'ın lütfuna muhtaç olduğumuzu beyan eder. Bu sûrenin dinin esasına şamil bir sûre olduğu ve sûrenin ince nüktelerini anlamının canı tazelediği ifade edilir. Sûrenin ilk âyetindeki *hüvallâh* (O Allah'tır.) ifadesi, Allah'ın birliğine sadık bir işarettir. O bütün eşyanın, varlıkların yaratıcısıdır. Allah, her şeyi bilen ilim sahibi ve her şeye gücü yeten kudret sahibidir. Her türlü iradeye sahip, her sözü duyup her sesi işiten, bütün kâinatı mükemmel bir şekilde gören, her türlü övgü ve senaya layık olandır. Bu vasıfların haricindeki bütün kâmil vasıflar da Cenab-ı Allah'a mahsustur. Her şey zıddıyla bilinir fakat Allah kâmil-i mutlak olduğu için onun zıddı olamaz. Zıddıyla bilinmek masivaya mahsustur. O, kemalatıyla vasıflandırılmıştır. Kadîm olan Allah'ın zıtlıkla vasfolunması muhaldir. *Ehad* ismi vahdaniyet ile vasfolunur. Birlik, teklik onun gereğidir; şerik kabul etmez. *Samed* ismine göre Allah hiçbir şeye ihtiyaç hissetmez fakat bütün eşya ona muhtaçtır. Sonsuz zenginlik sahibi olan *Ganî*'dir o hem de bütün mahlûkatın rızkını veren *Rezza'k*'tır. Açlık ve muhtaçlık ona arız olamaz:

66 *Ġanî'dür Râzık oldur aç olmaz*
Bes ol bir kimseye muhtâc olmaz

³¹ Hz. İsa'nın edebî yansımaları için bkz. Seydi Kiraz, "Türk İslam Edebiyatında Bir Peygamber Portresi: Hz. İsa", *EKEV Akademi Dergisi* 18/60, (2014), 261-280.

Bütün eşyanın yaratıcısı *Hâlık* olan Allah'tır. *Lem yelid* (Doğurmamıştır.) sözü buna delildir. Bu söz aynı zamanda Allah'ın herhangi bir mahlûka benzemediğine işaret eder. *Velem yûled* (Doğurulmamıştır.) ise âlem ve içindeki mevcudatın sonradan husule geldiğini, ortaya çıktığını (hudus) ifade eder. Fakat Allah'ın varlığının hiçbir şekilde evveliyeti yoktur (Kıdem) (b. 68-71).

Âyette zikredilen *lehü küfüven ehad* (Hiçbir şey O'na denk ve benzer değildir.) ifadesi ise Allah'ın benzerlerinin olmadığını isbat eder. Bu âyette benzerlerini nefy etmekle onun benzersizliği isbatlanır. Sonradan meydana gelenler hâdistir, başlangıcı olmayıp ezeli (kadîm) olana denk olamaz. Kâfirlerin kelamı Allah'a şirk koşturmadır (b. 72-81). Bu sûre onların batıl itikatlarını ortadan kaldırır:

82 *Bu sûre küllisini def' ider tîz*
Sa'na takrîrini hoş söyledük biz

Manzumenin 84. beytinden itibaren *İhlâs* sûresinin faziletlerine dair hadisler ve bazı sözler rivayet edilmeye başlanır. Hz. Ali'den yapılan bir rivayete göre sabah namazını müteakiben *İhlâs* sûresini on bir defa okuyan kimse, gün boyunca günahlardan uzak durur. Şeytan onunla ne kadar uğraşırsa uğraşsın ona zarar vermeye imkân bulamaz³²(b. 85-87).

“Hâdimü'n-Nebî” olarak bilinen Hz. Enes b. Mâlik'ten (öl. 93/711-12) yapılan rivayete göre Hz. Peygamber (sav) bir gün sahâbelere, niçin *Kur'ân*'ı her gece okumadıklarını sorar. Sahâbeler “Ya Resûlullah, bir insan buna nasıl takat getirir?” diye cevap verir. Hz. Peygamber (sav) *İhlâs* sûresini üç kez okuyanın *Kur'ân*'ın tamamını okumuş olacağını, bir defa okuyanın ise *Kur'ân*'ın üçte birini okumuş olacağını beyan eder³³(b. 88-95).

92 *O kıymış oldu Kur'ân'ı ol âgâh*
O kursa üç kez ol hoş kul hüva'llâh

95 *O kıyan bir kez İhlâs'ı be-ğâyet*
O kıdı şüls-i Kur'ân'ı temâmet

Buhârî'nin *Sahîh*'inde Ebû Saîd el-Hudrî'den (öl. 74/693-94) yapılan bir rivayete göre bir adam başka bir kişinin sürekli olarak *İhlâs* sûresini okuduğunu işitir. Bu durumu Hz. Peygamber'e (sav) sorar. Resûlullah (sav) o adama “Nefsim kudretinde olan Allah hakkı için *İhlâs* sûresini tekrar tekrar okumak *Kur'ân*'ın üçte birini okumaya bedeldir.” diye cevap

³² Ebû Abdullah Muhammed b. Eyyub b. ed-Dureys el-Becelî, *Fezâilü'l-Kur'an*, thk. Urve Bedir (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1987), 115-118.

³³ el-Becelî, *Fezâilü'l-Kur'an*, 115.

verir.³⁴ Yine şöyle devam eder: “Sizden biriniz bir gecede *Kur’ân*’ın üçte birini okumaktan niçin acizdir?” Sahâbeler bunun kendileri için büyük bir meşakkat olacağını bu duruma takat getiremeyeceklerini söyleyince Hz. Peygamber (sav) “Toplanın, dinleyin ki size anlatabayım. *Kur’ân*’ın üçte birini okuyayım.” der. Sahâbeler toplanır. Hz. Peygamber (sav) o sırada dışarı çıkıp geri döner. İçeriye *İhlâs* sûresini okuyarak girer. Sahâbeler yeni bir vahiy geldiğini düşünür. Resûlullah (sav) “Ey Müslümanlar, size *Kur’ân*’ın üçte birini okuyayım mı? Bu sûre-i ekber (*İhlâs* sûresi) hakikaten *Kur’ân*’ın üçte biridir.”³⁵ (b. 96-112).

Bazı âlimler, *İhlâs* sûresinin *Kur’ân*’ın üçte biri olmasına sûre içinde *Samed* isminin geçmesini sebep olarak belirtmişlerdir. *Kur’ân-ı Kerîm*’de bu sûreden başka bir yerde *Samed* ismi geçmez. Tefsir âlimleri bu duruma farklı bir izahat daha getirmiştir. Buna göre *Kur’ân*’ın birinci bölümü ahkâm (hükümler), ikinci bölümü va’d (iyilik) ve va’id (kötülük ve ceza), üçüncü bölümü ise Allah’ın isim ve sıfatlarıdır. İşte *İhlâs* sûresinde bu üçüncü bölümdeki isim ve sıfatlar zikredilmektedir³⁶(b. 113-121).

Ebü’-d-Derdâ’dan (öl. 32/652 [?]) yapılan bir rivayete göre Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: “Allah *Kur’ân*’ı cüzlere ayırdı. Onun bir cüzü *kul hüvallâhu ehaddır*.”³⁷ *Sahîh-i Müslim*’den yapılan bir başka nakil ise Hz. Âişe’denir (öl. 58/678). Buna göre Hz. Peygamber (sav) bir adamı imamlık yapması için seferdeki sahâbelerin yanına gönderir. Bu adam namazın son rekâtında sürekli *İhlâs* sûresini okur. Sahâbe seferden döndüğünde bunu Hz. Peygamber’e (sav) haber verir. Hz. Peygamber (sav) bunun sebebini adama sormalarını ister. Adam, bu sûrede Cenab-ı Hak’ın sıfatları zikredildiğinden dolayı sûreyi okumayı sevdiğini söyler. Adamın bu sözünü Hz. Peygamber’e (sav) iletirler. Hz. Peygamber (sav) “Ona benden haber verin ki şüphesiz Hak Teâlâ onu sever.” buyurmuştur³⁸ (b. 122-142).

Hz. Enes’den yapılan bir rivayete göre Ensar’dan bir kişi Kuba Mescidi’nde ashaba imamlık yapmaktaydı. Bu zat namazda önce *İhlâs* sûresini sonra diğer sûreleri okurdu. Sahâbeler, ona *İhlâs* sûresini diğer sûrelere temel yaparak okumayı nereden ders aldığını sordular. “Dilersen onu terk edip başka sûre oku.” dediler. O zat onları terk etse de bu âdetini

³⁴ Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmiu’l-Müsnedu’s-Sahîhu’l-Muhtasar min Umûri Rasûlillah (sallallâhu aleyhi ve sellem) ve Sünenihî ve Eyyâmihî* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "Kitâb-ı Fezâilü’l-Kur’ân", 13.

³⁵ Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Serve Tirmizî, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "Kitâb-ı Fezâilü’l-Kur’ân", 11 (No. 2896); el-Becelî, *Fezâilü’l-Kur’an*, 112; Ebû Muhammed Abdullah b. Abdîrahmân Dârimî, *Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "Kitâb-ı Fezâilü’l-Kur’ân", 24 (No. 3434).

³⁶ Konu hakkında ayrıntı için bkz. Zeynü’-d-dîn Ahmed b. Ahmed b. Abdî’l-Latîfî’-Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercesesi ve Şerhi*, trc. Kâmil Miras, (Ankara: Emel Matbaacılık Sanayi, 1980), 11/ 235.

³⁷ Dârimî, "Kitâb-ı Fezâilü’l-Kur’ân", 24 (No. 3431).

³⁸ Müslim, Ebû’l-Hasan Müslim b. Haccac el-Kuşeyrî en-Nisâbü’rî, *el-Camiu’s-Sahîh* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "Salâtu’l-Musâfirin", 45.

terk etmeyeceğini söyledi. Bu durumu Hz. Peygamber'e (sav) bildirdiler. Resûlullah (sav) o zata bunun sebebini sordu. O da "Ya Resûlullah, gönüm bunu (*İhlâs* sûresini) can ile tasdik edip sever." dedi. Resûl-i Ekrem (sav) ona "Bu sevgin seni cennete götürür." buyurdu³⁹(b. 144-163).

H. Enes, "Hz. Resûl ile bir tarafa yöneldik, bir adamın *İhlâs* sûresini okuduğunu işitti. Hz. Peygamber (sav) 'Vacip oldu.' buyurdu. 'Ne vacip oldu?' dedim. 'Cennet.' buyurdular." şeklinde başka bir rivayet nakleder⁴⁰(b. 164-167):

167 *Nebî didi ki vâcib oldu ğāyet*
Didüm ne vâcib oldu didi cennet

Sahîh-i Tirmizî'den yapılan bir rivayete göre Hz. Peygamber (sav) bir keresinde *İhlâs* sûresini iki yüz kez okuyan kişinin elli yıllık günahının Allah tarafından bağışlanacağını söyler. Bir başka sefer de "Bir kişi yatağında sağ tarafına yatıp *İhlâs* sûresini yüz defa okursa Allah kıyamet günü ona fazlından cenneti verir." buyurmuştur.⁴¹ Bir başka rivayet de *İhlâs* sûresini elli defa okuyan elli yıllık günahlarının mahvolacağı hadisidir.⁴² Dârimî'nin (öl. 255/869) *Müsned*'inde Medine'nin meşhur yedi fıkıh âliminden ve tâbiînin ileri gelenlerinden Saîd ibn Müseyyeb'den (öl. 94/713) nakledilen bir hadiste ise "Kim *İhlâs*'ı on defa okursa Allah ona cennette bir kasır inşa eder. Yirmi defa okuyana iki kasır, otuz kere okursa üç kasır verilir." şeklinde buyrulmuştur. Hz. Ömer (öl. 23/644) bu hadisi işitince "Yâ Resûlullah! Bizim kusurumuz çoktur." demiş, Hz. Peygamber (sav) de "Allah'ın fazlı bundan daha geniştir." buyurmuştur⁴³(b. 168-186).

Tâbiînde Zühre ibn Ma'bed'in (öl. 135/752[?]) rivayetine göre Resûlullah (sav) ona "Hasta olan bir kişi *İhlâs* sûresini okumaya devam eder ve o hastalık neticesinde vefat ederse ona kabir azabı olmaz. Kıyamet günü melekler onu elleri üzerinde taşırlar, sıratı kolaylıkla geçirirler ve o kişi mesut bir şekilde cennete girer."⁴⁴ şeklinde buyurmuştur (b. 186-192).

Yine Resûlullah'ın (sav) şöyle buyurduğu nakledilir: "Dünyada ne zaman ki çan sesi işitilir Cenab-ı Hak bu duruma gazab eder. Melekler hızlıca yere inerler, yerin aktarını tutup durmadan *İhlâs* okurlar. Bunu okudukça gazapları sakinleşir."⁴⁵ Başka bir nakil şöyledir:

³⁹ Tirmizî, "Kitâb-ı Fezâilü'l-Kur'ân", 11 (No. 2901); el-Becelî, *Fezâilü'l-Kur'an*, 120.

⁴⁰ Tirmizî, "Kitâb-ı Fezâilü'l-Kur'ân", 11 (No. 2897).

⁴¹ Tirmizî, "Kitâb-ı Fezâilü'l-Kur'ân", 11 (No. 2898).

⁴² Dârimî, "Kitâb-ı Fezâilü'l-Kur'ân", 24 (No. 3441).

⁴³ Dârimî, "Kitâb-ı Fezâilü'l-Kur'ân", 24 (No. 3432).

⁴⁴ el-Hallal, Ebu Muhammed b. Hasan b. Ali el-Bağdadi, *Fedailu Süreti'l-İhlâs*, thk. Muhammed b. Rızk et-Tarhunî, Kahire, 1412/ 1991, 1/ 69.

⁴⁵ Hallal, *Fedailu Süreti'l-İhlâs*, 1/ 94.

“Cuma günü mescide giren bir kimse Allah’a niyazda bulunup dört rekât namaz kılıp her rekâtın başında *Fatihâ*’dan sonra elli defa *İhlâs* sûresini okusun. Bu şekilde tamamı iki yüz olur. O kişiye cennet menzilleri görünür.”⁴⁶(b. 193-196).

Başka bir rivayete göre *İhlâs* sûresini bir kez okuyanın vakti mübarek olur, iki kez okuyanın kendisine ve ailesine (ehline) mübarek olur, üç kez okuyanın komşularına mübarek olur. On iki kez okuyanın cennette on iki kasrı olur, yüz kez okuyanın elli yıllık günahı bağışlanır. Eğer dört yüz kere okursa Allah onun yüz yıllık günahını temizler. Eğer bin kez okursa ölmeden önce cennetteki mekânını görür⁴⁷(b. 198-213):

213 *Mekânın[ı] görür cennetde tâ ol*
Görür yâhud anuñcün merd-i maqbûl

Bir kişi Hz. Peygamber’in (sav) yanına gelip fakirliğinden dolayı şekva etmiş. Resûlullah (sav) ona evine girdiğinde selam vermeyi, salâvat getirmeyi ve *İhlâs* sûresini okumayı tavsiye eder. Böylece “Ġanî eyler seni bî-şübhe Allâh” der. Adam bu nasihate uyar, Allah da onun rızkını genişletir⁴⁸(b. 214-221).

Hz. Enes, Tebük Seferi sırasında güneşin çok parlak bir şekilde doğduğunu söyler. Böyle bir doğuşu daha önce görmediğini nakleder. O sırada Hz. Cebrâil gelir ve Hz. Muhammed Mustafa (sav) Cebrâil’e “Güneşin bembeyaz doğuşunu daha önce biz böyle görmedik. Nurunun ışığı çok parlak.” buyurur. Hz. Cebrâil, “Ey yüceltilmiş Muhammed, onun aslı şudur ki Muâviye adlı sahâben Medine’de vefat etti. Allah, onun namazını kılmak için yetmiş bin melek gönderdi ve âlem nurla dolup aydınlandı.” der. Hz. Muhammed (sav), Cebrâil’e bu izzetin sebebini sorar. Cebrâil, o sahâbenin yürürken, yatarken, otururken, gece gündüz *İhlâs* sûresini okuduğunu ve bunu sürekli tekrar ettiğini söyler. Sonra Cebrâil, Hz. Peygamber’e (sav) o sahâbenin cenaze namazını kılma isteğini sorar. Ve şöyle der:

238 *‘Urûk-ı arzı ben kabz ideyin tâ*
Namâzın sen de anuñ kılasın hâ

Hz. Peygamber (sav) bunu kabul eder, sahâbenin cenaze namazını kılar ve tekrar Tebük’e döner. Bu durumdan bütün sahâbeler haberdar olur⁴⁹(b. 222-240).

⁴⁶ Cemaluddîn el-Ermeyûnî’nin (öl. 958/1551) *İhlâs* sûresinin faziletlerine dair kaleme aldığı “Erba’üne Hadîsen fî Fadâilî Sûreti'l-İhlas” adlı eserde bu hadis, Hz. Ömer’den nakledilmiştir. Fakat hadis kaynaklarında bu rivayete rastlanmamıştır. Rıdvan Kalaç, “el-Ermeyûnî (öl.958/1551) ve İhlâs Sûresi’nin Faziletine Dair Kırk Hadisi”, *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi/Journal of Oriental Scientific Research (IOSR)* 10/4 (2018), 1294.

⁴⁷ Hallal, *Fedailü Sûreti'l-İhlâs*, 1/ 40.

⁴⁸ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur’an-ı Kerîm Tefsîri*, trc. Bekir Karlığa - Bedreddin Çetiner (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2018), 15/ 8756-8757.

⁴⁹ el-Becelî, *Fezâilü'l-Kur’an*, 117; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur’an-ı Kerîm Tefsîri*, 15/ 8746.

Safâyî, tefsirin son bölümü olan 241-247 beyitlerinde dua eder. *İhlâs* sûresi ve Allah'ın salih kulları hakkı için âlimler güruhuna yakın olmayı ister. Günahlarının bağışlanmasını talep edip Allah'ın gazabından rahmetine iltica eder.

2.2. Dil ve Anlatım Özellikleri

Safâyî'nin *Mu'cizât-ı Ahmedîyye*'sinde, *İhlâs* sûresi sade bir üslupla nazmen tefsir edilmiştir. Mesnevî nazım şekliyle yazılan bölümde aruzun *mefâ'îlün/ mefâ'îlün/ fe'ûlün* vezni kullanılmıştır. Şairin, aruzu başarılı bir şekilde kullandığı söylenebilir. Beyitlerde kimi âyetlerin bazı bölümleri iktibas edilmiş bazılarının ise meali verilmiştir. Sûredeki âyetlerin kelime kelime açıklandığı, hadis-i şeriflere yer verildiği, çeşitli râvîlerden rivayetler nakledildiği ve bazı hikâyeler anlatıldığı görülmektedir. Genel olarak yalın bir üslup tercih edilmiş olmakla beraber kimi beyitlerde sanatlı benzetmelere de başvurulmuştur. Hz. Peygamber'in (sav) vasıflarından bahsedilen şu beyit buna örnektir:

171 *Buyurur yine ol dîn-âfitâbı*
Cemâl-i nûr-ı 'âlem mâhitâbı

Manzumede sahâbe ve İslam âlimlerinden rivayetler nakledilerek anlatım zenginleştirilir. Şair bunu yaparken sohbet ve tahkiye üslubuna başvurur. Muhatabına “*Güzel aña rivâyet bunda çokdur*” gibi tabirler ve çeşitli hitaplarla seslenir: *i merd-i zâhid, yâ nâs, i yâr, i bürâder, i merd-i dîndâr, yâ mümecced*. Anlatımda Arapça ve Farsça kimi terkiplere de yer verilmiştir: *kemâ-hû, 'aleyhi'l-la'ne, ber-kemâl, muhtâcun-ileyh, mâ-mezâ, çûn-ü-çerâ, yevmü'l-cum'a, çâr rek'at*.

Eski Anadolu Türkçesinin dil özelliklerini yansıtan bazı kelime ve ekler kullanılmıştır: *toğrı, girçek, gice, turmaz, givürür, olıcağ, şoruncağ, yatıban, veriben*. Metnin dil ve anlatımında arkaik kelimeler de dikkat çekmektedir: *gökçek (güzel), oñat (doğru, iyi), aña (ona), kanı (hani), çeri (asker), kaçan (ne zaman ki), yigirmi (yirmi)*. Birinci tekil şahıs ekinin *-in* ekiyle yazıldığı görülmektedir: *ğabz ideyin*.

Metnin imlasında dikkate değer bir husus da bazı kelimelerde *zel* (ز) harfleri *dal* (د) ile *dal* (د) harfleri ise *zel* (ز) ile yazılmıştır:

164 *Bu söz kim cāna nef'i sermedîdür*
Kitâbı içre râvî Tirmidî'dür

45 **Huzâ** dir kim Yahûdi'yle Naşârâ
Yalan sözdür 'Üzeyir'le Mesîhâ

2.3. Nüsha Tavsifi

I. Sinoplu Safâî'nin manzum *İhlâs* sûresi tefsiri, Diyanet İşleri Başkanlığı Yazma Eserler Kütüphanesinde 004688 demirbaş numarası ile kayıtlı, *Mu'cizât-ı Ahmediyye* adlı eserin 5a-13a varakları arasındadır. Beyit sayısı 247'dir. Tefsirin ilk 58 beyti sadece bu nüshada mevcuttur. Metnin etrafı çift kırmızı cetvelle çerçevenilmiş, konu başlıkları, ayetler ve hadisler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Nohudi renkte filigransız kâğıt kullanılmıştır. Harekeli nesih hatla yazılmış, 15 satırdır. D nüshası olarak adlandırılmıştır.⁵⁰

II. Tefsirin eksik bir nüshası, Bosna-Hersek'te Saraybosna Gazi Hüsrev Kütüphanesi Türkçe Yazmalarında, R-491 numarasıyla sehven "Divan" diye kaydedilmiş *Şerhü'l-İslâmi'n-Nûrânî* adlı eserin 5a-11a varakları arasındadır. Tefsirin baştaki 58 beyti eksiktir. Eserde manzume 189 beyittir. Harekeli nesih hatla yazılmış metin 15 satırlıdır. B nüshası olarak adlandırılmıştır.⁵¹ Her iki nüshanın müstensihisi ve istinsah yılı belli değildir.

3. Metin

[D 5a]⁵² Sûre-i esâsdur uşûl-i dîne şâmildür Mekki'dür Medeni hem dinildi dört âyet on beş kelime kırk üç harfdür

Mefâ'îlün Mefâ'îlün Fe'ülün

1. Bi-ḥamdi'llāh ol Allāh u Maḥmūd
İdüp bu 'ālemi cūdile mevcūd

Bize iḥsānı tam itdi ol āgāh
Buyurdı Ḥazret-i Ḥaḫḫ *ḫul hüva'llāh*⁵³

Buyuran Ḥaḫḫ durur gerçek *eḥaddür*
Münezzeh zāt ü *allāhu's-şamed*⁵⁴dür

Ki dir küffāra di sen yā Muḥammed
Buyurdum vaşfum it sen yā Muḥammed

⁵⁰ Safâî. *Mu'cizât-ı Ahmediyye*. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yazma Eserler Kütüphanesi, 004688), 5a-13a.

⁵¹ Alpaydın, *Safâî-Şerhi'l-İslâmi'n-Nûrânî (İnceleme-Metin)*, 446-464.

⁵² Metnin kuruluşunda D nüshası esas alınmıştır.

⁵³ "De ki: O, Allah'tır." el-İhlâs 112/1.

⁵⁴ "Allah Samed'dir. (Her şey O'na muhtaçtır; O, hiçbir şeye muhtaç değildir.)" el-İhlâs 112/2.

5. Sebep ne aşlını añla bu işüñ
Resül'e geldi ba'zısı Kıreyş'üñ
- Didiler sen neye da'vet idersin
Bize Rabb'üñi vaşf it kim taparsın
- Şufur mı yā nüḥās veyā zeheb mi
Gümişden düzdi anı kimse Rab mi
- Bizüm rabler demürdür yā ḥacerdür
Kamu 'uzvı yonulmuş yā şecerdür
- Didi Rabb'üm ki tapmışam Şamed'dür
Ki ḥaqqā ol *hüva'llāhu eḥad*⁵⁵[dür]

10. Eḥad'dür muṭlaḳ añā şāni yoḳdur
Şifāt-ı zātınuñ gerçi ki çoḳdur

Bes ol Ferd oldı muṭlaḳ yoḳ nazīri
Şerīki vü mu'ini vü müşīri

Aña vaşfı irişmez vāşifinuñ
Aña 'ilmi yetişmez 'ārifinuñ

[D 5b] Uludur vāşıl olımaz mücāhid
Kemā-hū añlamaz anı müşāhid

Şamed'dür Ḥaqq Te'ālā yimez içmez
Virür rızkın cemi'-i şey'i seçmez

⁵⁵ “O, Allah'tır, bir tektir.” el-ihlās 112/1.

15. Süddî vü 'İkrime soñra Mücâhid
Ne dimişler işit i merd-i zâhid

Şamed oldur ki anuñ cevfi yoğdur
Güzel aña rivâyet bunda çoğdur

Çatâde didi kim İblîs-i mel'un
Göriben Âdem'i bî-cân ü meskûn

Meger şalşal olup düşmiş yaturdı
'Aleyhi'l-la'ne anı böyle gördi

Gelüp def'i anuñ ağızına girdi
Dübürden çıkdı aña kim ne dirdi
20. Didi kim yâ melâ'ik olmañ aḥvef
Şamed'dür Haḫḫ Te'âlâ bu mücevvef

Size gökcek ḫaber söylendi yâ nâs
Rivâyet böyle kıldı İbn 'Abbâs

Şamed oldur ki dinilmez aña ac
Ḥavâyicde ḫalâyıḫ aña muḫtâc

Tazarru' aña eylerler dilekde
Çomaz maḫrûm bir şaḫşı emekde

Ebû Vâil ider gökcek rivâyet
Şamed seyyid nihâyetde siyâdet
25. Çatâde dir Şamed Bâķî vü Şâfî
Didiler ba'zılar ma'nâsı kâfî

Ḥasan didi ki oldur şeyḥ ‘ālim
Ḥaḳīqatde Şamed ma ‘nāsı dā’im

‘Alī ibn Ebī Ṭālib dimişdür
Ki ol ğāyetde gökcek söylemişdür

[D 6a] Şamed fevķinde şeyden ķorķı çekmez
Şu kim taḥtındadır hīç andan ummaz

Muḥammed Ka ‘b’uñ oğlı söyler enseb
Şamed’den soñrağı tefsīr dūr[ür] hep

30. Şamed’dür *lemyelid*⁵⁶ efķār irişmez
*Velem yūled*⁵⁷ aña āķıl girişmez

Ṭoğurmaz kimseden toğmaz budur ḥaķ
Aña şey cins ü nidd olmaz muḥaķķaķ

Olur mevlūd olan muḥdes muḥaķķaķ
‘Adem ṫārı olur cisme muşaddaķ

Degül cāyız aña evşāf-ı maḥlūk
Ḳadīm oldur vücūdı evveli yoķ

Eger cismi ola olur mürekkeb
Ola her cüz kemāliyle müretteb

35. Gelür her cüz ilāh olmaķ çü lāzım
Bu sözüñ bes fesādı oldı cāzım

⁵⁶ “O’ndan çocuk olmamıştır (Kimsenin babası değildir).” el-ihlās 112/3.

⁵⁷ “Kendisi de doğmamıştır (Kimsenin çocuğu değildir).” el-ihlās 112/3.

Nitekim oldu bil bu tavr-ı 'ādî
İlâheyn olsa olurdu fesâdı

İlâheyn olıcağ fikr eyle oñat
Olur fâsid bu arzıla semāvāt

Şifâtı ber-kemâl olmasa kâmil
Olur ezdādıla mevşûf âkıl

Simâtı muhdeşât olur bu hâli
Biligör bu muhâli olma hâlî

40. Aña mişl ü şerîk olmaz Ehad hiç
Beyân itdüm bilürseñiz eger giç

Velem nef' ü yekün menfî me'a's-sâk
Lehü küfven ehad⁵⁸ hem menfidür bağ

Dimekdür mişli yoğdur hem nazîri
Şerîki hem müşîri hem vezîri

- [D 6b] Münezzezh zâtdur Hayy u 'Alîm ol
Çadîr ü hem Mürîd ü hem Halîm ol

Mu'arız yoğ bilüñ ikrâr idüñ siz
Ululuğında vü mülkinde hergiz

45. Huzâ dir kim Yahüdi'yle Naşarâ
Yalan sözdür 'Üzeyir'le Mesîhâ

⁵⁸ “Hiçbir şey O'na denk ve benzer değildir.” el-ihlâs 112/4.

Ḥaḳ'uñ esrārına irişmez efkār
Ne kim isterse fā'ıldür o muḥtār

Mürīd oldur aña çün-ü-çerā yok
Anuñ ef'āline hiç ümtirā yok

Düzetti 'arşı kürsī ol emeksüz
Yaratdı gökleri yeri direksüz

Bizüz yā Rabbi lüḥfuñ müsteḥaḳḳı
Kerem ḳıl sūre-i iḥlās ḥaḳḳı

50. Esās oldı bu sūre ism-i 'āḳıl
Uşul-i dīne çün kim oldı şāmil

İşit bu sūre remzinüñ beyānın
Kişinüñ tāze tutar tende cānın

*Hüva'llāhu*⁵⁹ işāret oldı şādık
Bes oldur cümle-i eşyāyı ḥālİK

Bunuñ ḥayyında vaşf itmek görindi
Ki oldur 'Ālim ü Ḳādir bilindi

Ki ḥalk elbette istid'ā ider baḳ
Ki 'ilm ü ḳudret ola tā muḥaḳḳaḳ

55. Bes anda oldıḡıçün ḡāyet aḥkām
Hem anuñ intizāmı olmaḡın tām

⁵⁹ “O, Allah'tır.” el-İhlās 112/1.

Çü bunda vaşf olundı kim Mürîd ol
Semî' ü hem Başîr ü hem Mecîd ol

Bulardan ğayrı hem kâmil şifâtı
Kemâlâtıla mevşûf oldı zâtı

[D 7a] Kemâlâtla ger olma[zi]se mevşûf
Olur ezdâdıla elbette ma' rûf⁶⁰

[B 5a] Pes imdi bu emârât-ı ħadesdür
Bu tavra vaşf olunmağ bes ' abesdür

60. Qadîmüñ añladuñ bes vaşf-ı ħâlin
Bu ezdâdıla vaşf olmağ⁶¹ muħâlin

Eħad didüĝi qavlin bil muħaqqaq
Ki vaħdâniyyetile vaşf olur Ħaq

Şerîkin nefy ider vardur tecerrüd
Ki zîrâ anda vardur bes teferrüd

Şamed didüĝi qavlin añla aħsen
Bu resme vaşfın itmekdür işit sen

Degül illâ ki ol her⁶² şey'e maq̧bûl
Degül illâ ki muħtâcun-ileyh ol

65. Bu vaqtin añla kim ħoş olmaz illâ
Ki muħtâcun-ileyhi cümle eşyâ

⁶⁰ Tefsirin buraya kadarki kısmı, sadece çalışmamıza konu olan *Mu'cizât-ı Ahmediyye*'de mevcuttur. Bundan sonraki bölüm Bosna-Hersek'teki bir kütüphanede kayıtlı olan ve B nüshası olarak adlandırdığımız *Şerhi'l-İslâmi'n-Nûrânî*'de de bulunmaktadır. Bu bakımdan bundan sonraki beyitler mezkûr metinle tenkitli çalışılmıştır.

⁶¹ B: itmeñ

⁶² B: Bu kelime yok.

Ġanī'dür Rāzık oldur aç olmaz
Bes ol bir⁶³ kimseye muhtāc olmaz

Bu sözlerden bilindi kim dinilmiş
Bu mevcūdāt hep aña yönelmiş

Bilürseñ *lemyelid*⁶⁴ didügi kavlin
İrişdi bil saña luḫfıla ṭavlin

Dimekdür Ḥālık ol mecmū'-ı eṣyā
Anuñ nefy oldı cinsi vü şibh ḫattā

70. *Velem yūled*⁶⁵ didügi Ḥaḫḫ-ı muṭlak
Ḥudūsuñ nefyidür aña muḫaḫḫak

Dimekdür hey gerekdür aña ḫatı
Ḳıdemdür evveliyetdür şıfātı

*Leḫü küfven eḫad*⁶⁶ didügi āyet
Ne dimekdür işit bi'llāhi ḡāyet

[D 7b] Anı fikr eyle hā zıkr eyle yā hū
Mümāsıl nefyinüñ işbātıdur bu

[B 5b] Ne zu'm itmiş su'āl itmiş idenler
Ḳoyup ṭoḡrı sözi egri gidenler

75. Egerçi nefyi küfvin eylemekdür
Anuñ māsīde mişli yok dimekdür

⁶³ B: hiç

⁶⁴ "O'ndan çocuk olmamıştır (Kimsenin babası değildir)." el-ihlās 112/3.

⁶⁵ "Kendisi de doğmamıştır (Kimsenin çocuğu değildir)." el-ihlās 112/3.

⁶⁶ "Hiçbir şey O'na denk ve benzer değildir." el-ihlās 112/4.

Delâlet eylemez ma' nâsı gökçek
Ki menfi ola hâl içinde girçek

Murâdın diñle gâyet aña i yâr
Ki hâl içindedür da' vâ-yı küffâr

Ne hayrân oldu gör azgunlığında
Bu zu' mî eyleyen i Hızır-ı zinde

Ki zîrâ mişli yok çün mâ-mezâda
Bu hâl içinde yok i şâh-zâde

80. Ki zîrâ hâdis_olanlar muhakkak
Çadîmüñ küfvi olmaz bes budur hak

Kelâmı kâfirüñ el-hâşlı bil
İrer işrâke hem teşbîh ü ta' tîl

Bu sûre küllisini def' ider tîz
Saña taqrîrini hoş söyledük biz

Be-gâyet hûbdur bu sözde ma' nâ
İşit kim nâfi' itsen Hak Te' âlâ

Direm bu sûre fazlında mevârid
Ehâdîş-i Nebî'de oldu vârid

85. 'Alî'dendür rivâyet eyle taşdîk
Okıyan sûre-i İhlâs'ı taḥkîk

Çılup şubḥı okıyan kimse on bir
Güneh ulaşmaya ol gün aña dir

Žarar irgürmege olmaz bes imkân
Ne deñlü ictihād eylerse şeytân

[D 8a] İşit hoş bir hadīsi müctebādan
Enes eyler rivāyet Muřtafā'dan

[B 6a] Nedür ‘aczi biriñüz sağ u ger şol
Oķımaz bir gice *Qur’ān*’ı hep ol

90. Didiler yā Resūlu’llāh kaçan
Buña tākāt getirür bes bir insān

Cevābın böyle virüp virdi şadı
Cemī’i işde gönüller murādı

Oķımış oldu *Qur’ān*’ı ol āgāh
Oķursa üç kez ol hoş *kul hüva’llāh*⁶⁷

Rivāyet böyle itdi bil sahābī
Olur hoş haste gönüller cevābı

Buyurdu Hāķ Resūlu’llāh’ı taķķīķ
Ki taşdıķ it vire Hāķ saña tevfiķ

95. Oķıyan bir kez İhlāş’ı be-ğāyet
Oķıdı sūls-i *Qur’ān*’ı temāmet

Hāber virür Sa’id atası Huzrī
Sebātın dir *Şahīh*’inde Buḥārī

⁶⁷ “De ki: O, Allah’tır.” el-ihlās 112/1.

İşitdi bir recül bir şahş-ı maqbûl
Oğurdı *kul hüva'llāhu ehad*⁶⁸ ol

İder tırmaz anı her lahza tekrār
Şabāhı oldı Resûl'e geldi ol yār

Resûl'e bir bir anuñ zıkrin itdi
Anı kim anda gördi hem işitdi

100. Resûlu'llāh didi anuñ katında
Anuñ haqqı ki nefsum kudretinde

Oğursa n'ola ol İhlâş'ı tekrār
Olur çün sül̄s-i *Qur'an*'a berāber

Nebī aşhāba didi oldı fāyız
Niçün sizden biriñüz ola 'āciz

[D 8b] Dürişüp sül̄s-i *Qur'an*'ı budur haq
Oğıya bir gice içre muhaqqak

[B 6b] Ki bunlar üzre oldı ol meşakkat
Didiler eyle qanı bizde tākāt

105. Di *Allāhu ehad*⁶⁹ ışkıla i cān
Hem *Allāhu's-şamed*⁷⁰dür sül̄s-i *Qur'an*

Nebī dir dirilüñ diñleñ ki diyem
Size tā sül̄s-i *Qur'an*'ı oğıyam

⁶⁸ “De ki: O, Allah'tır, bir tektir.” el-İhlâs 112/1.

⁶⁹ “Allah'tır, bir tektir.” el-İhlâs 112/1.

⁷⁰ “Allah Samed'dir. (Her şey O'na muhtaçtır; O, hiçbir şeye muhtaç değildir.)” el-İhlâs 112/2.

Dirildi şol ki dirildi vü geldi
Nebiyü'r-raḥme ol dem taşra çıkdı

Dirilmiş çünki ol aşḥābı gördi
*Hüva'llāhu eḥad*⁷¹ okıdı girdi

Didiler ba'zumuz ba'za aradan
Ḥaber gelmiş yine gökçek semādan

110. Bizüm göñlümüze raḥmet bıraḳdı
Cihet budur Nebī kim girdi çıkdı

Didi kim ben didüm size Müsülmān
Okıyayum mı size şüls-i *Ḳur'ān*

Evet āgāh oluñ bu sūre ekber
Ḥaḳīḳat şüls-i *Ḳur'ān*'dur berāber

İşit kim ba'zı 'ālimler dimişler
Gül-āb içüp ne şekkerler yimişler

Didiler añla ḥoş sen i bürāder
Niçündür şüls-i *Ḳur'ān*'a berāber

115. Bu ecl içündür ol hā añla zinhār
Ki bu sūre içinde *eş-şamed* var

Muḥaḳḳaḳ şān budur kim mişli olmaz
Bunuñ ğayrı sūre içinde gelmez

⁷¹ “O, Allah'tır, bir tektir.” el-İhlās 112/1.

Bu ma' nāya eger oldıñsa⁷² mālîk
Eḥad ismin[i] añla sen ke-zālik

[D 9a] Getürüp ehl-i tefsîr añla bürhân
Didiler niçe eşlâş indi *Ḳur'ân*

[B 7a] Ki bir şülsj anuñ aḥkâmdur hoş
İkinci şülsj va'd u hem va'id uş

120. Üçünci şülsj bilüp bul necâtı
Ḥaḳ'uñ esmâsı oldı hem şifâtı

Velîkin diyelüm⁷³ irerse tevfiḳ
Şaḥîḥ-i Müslim içre geldi taḥḳîḳ

Nebî'den geldi zibâdur be-ğāyet
Ebü'd-Derdâ anı ider⁷⁴ rivāyet

Didi ol Ḥaḳ Resûl'i sen ol āgāh
Ki itdi tecziye *Ḳur'ân*'ı Allāh

Üç eczâ oldı añlarsañ mededdür
Ki bir cüz *ḳul hüva'llāhu eḥad*⁷⁵dür

125. Saña çün bu ḥadîş_eylendi tavzîḥ
Bu naşdur bil ki hoş tevşîḥ ü taşrîḥ

Bu ma'nādan durur i merd-i üstād
Ḥaḳîḳat sûre-i İhlâş dur[ur] ad

⁷² B: oldıysa

⁷³ B: diyeyim

⁷⁴ B: ider anı

⁷⁵ "De ki: O, Allah'tır, bir tektir." el-İhlâs 112/1.

Bu sözden añla hoş⁷⁶ i merd-i dīndār
Delīl uş ‘ilm-i tevḥīde şeref var

Niçün olmaya böyle bu kemā-hū
Bu sırrı i muvaḥḥid añla yā hū

Olur ‘ilme şeref elbette maḫsūm
Ḥaḫīkatde şerīf olduḫda ma‘lūm

130. Gelür hem ‘ilme alçaqlıḫ budur ḫaḫ
Eger ma‘lūmı anuñ olsa alçaḫ

Bu ‘ilmüñ olmaḫın ma‘lūm zātı
Húva’llāh oldu anuñ hem⁷⁷ şıfātı

Daḫı şoldur ki dimek aña cāyız
Daḫı şol derdimüñ⁷⁸ olmadı fāyız

[D 9b] Nedür zannuñ ki rütbeta şeref var
Maḫallinüñ celālinde hem i yār

[B 7b] İşit kim olasın ‘ālemde ‘ālim
Ne buyurdı *Şaḫīḫ* içre Müslim

135. Rivāyet ‘Āyişe eyler muḫaḫḫaḫ
Resūl-i müctebādan kim odur⁷⁹ ḫaḫ

Çeriye bir recül gönderdi maḫbūl
İmāmet itse aşḫāba ḫaçan ol

⁷⁶ B: gel

⁷⁷ B: hem anuñ

⁷⁸ B: şoldur dimek

⁷⁹ B: urur

Oğurdı *kul hûva'llāhu ehad*⁸⁰ hoş
Şalâtı eyle hatm eylerdi tut gûş

Şahâbe vaqti kim döndi seferden
Resûl'e söylediler bu haberden

'Ayân oldu ki ol ne tavra gitdi
Nebî didi ki şoruñ niçün itdi

140. Şoruncağ⁸¹ didi anuñ çün iderdüm
Şifât-ı Hâk'dur oğımağ severdüm

Çün anlar aldılar bu resme ikrâr
Cevâbından Nebî oldu haberdâr

Didi virüñ haber siz benden aña
Sever bî-şübhe anı Hâk Te'âlâ

Țutarsañ gûş-ı cānı baña key hûb
Haber virem saña gâyetde maħbûb

Haberden hişşe al itsem hikâyet
Enes'den eylerem anı rivâyet

145. Didi bil bir recûl kim ne işiydi
Evet Enşâr'dan bir hûb kişiydi

İderdi cümle aşhâba temâmet
Țubâ'nuñ mescidinde ol imâmet

⁸⁰ "De ki: O, Allah'tır, bir tektir." el-İhlâs 112/1.

⁸¹ B: Şoriceğ

Çağan bu⁸² sūre okımağ dilerdi
Şalâtı içre işit kim n'iderdi

[D 10a] Okurdu sūre-i İhlâş'ı evvel
Ne işler bil işit sen ol mufađđal

[B 8a] Çün İhlâş'ı tamām eylerdi kordı
Pes andan sūre-i uđrā okurdu

150. İder bu fi'li her rek'atda kâyim
Aña aşğâb söylerlerdi dâ'im

Ki sen bu sūreyi çünkim okursın
Şanursın iktifâ itmez bilürsün

İdersin sūre-i uđrāya bünyād
Saña bu resme mi bildürdi üstād

Dilerseñ ihtiyār it çekme korkı
Anı terk eyle ğayrı sūre okı

Didi terk itmezem 'ömrümde hem ben
İmāmet anı kim sevse idem ben

155. Sizi terk eylerem oluñ selāmet
Bu fi'lümde görürsüz ger kerāhet

Anı bes cümlesi efđal görürdi
Gerihisindi imām olmağa ğayrı

⁸² B: bir

Tevak্কuf itdiler bu işde maṭlûb
Nebiyu'llâh geldi anlara ḥûb

Nebî'ye virdiler bu işden aḥbâr
Nebî çün oldu anlardan ḥaberdâr

Nebî didi aña kim yâ fülân sen
Bu işüñ vir cevâbın baña aḥsen

160. Ne men' itdi senüñ yoluñı urdı
Anı kim saña aṣḥâbuñ buyurdı

Ne ḥaml itdi becid bu sûreyi sen
Oḡursın külli rek' atda mu' ayyen

Didi kim yâ Resûlu'llâh taḥḳîḳ
Sever göñlüm idüp cānile taṣḳîḳ

[D 10b] Didi aña Resûlu'llâh-ı ekrem
Seni ḥubbuñ givürür cennete hem

[B 8b] Bu söz kim cāna nef' i sermedîdür
Kitābı içre râvî Tirmidî' dür

165. Enes'den bu rivāyetden ḥaber vir
Resûlile yöneldük bir yaña dir

İşitdi bir recülden şöyle maḥbûb
Oḡurdu *ḳul hüva'llāhu eḥad*⁸³ ḥûb

⁸³ “De ki: O, Allah'tır, bir tektir.” el-İhlâs 112/1.

Nebî didi ki vâcib oldı gâyet
Didüm ne vâcib oldı didi cennet

Rivāyet itdi bunı Tirmidî hem
Şahîh oldı didi Allāhu a‘lem

Nebî didi ki hoşdur mişli olmaz
Oқыya *kul hüva’llāh*⁸⁴ iki yüz kez

170. Zünübın elli yıllık maḥv ider Hāk
Meger deyni ola anuñ muḥaḫḫaḫ

Buyurur yine ol dīn-āfitābı
Cemāl-i nūr-ı ‘ālem māhitābı

Firāşında kim uyumaḫ dilerse
Yemīni üzre yatıban uyısa

Eger yüz kez oḫursa *kul hüva’llāh*⁸⁵
Ḳıyāmetde diye fazlından Allāh

Veriben cennete gör zevḫ u şādī
Yemīnüñ üzre gir sen yā ‘ibādī

175. İdüpdür hoş bunı Allāhu a‘lem
Şahîh’inde rivāyet Tirmidî hem

Nebıyyü’r-raḫme buyurmışdur ol şāh
Oқыyan elli kerre *kul hüva’llāh*⁸⁶

⁸⁴ “De ki: O, Allah’tır.” el-ihlās 112/1.

⁸⁵ “De ki: O, Allah’tır.” el-ihlās 112/1.

⁸⁶ “De ki: O, Allah’tır.” el-ihlās 112/1.

Günâhı elli yıllık ma'v olur hep
Sa'âdetler olur aña müretteb

[D 11a] İşit sen bir hadîsi hoş müretteb
Rivâyet kıldı Sa'd ibn Müseyyeb

Nebiyü'r-raḥme dimiş aña taḥkîk

[B 9a] Tereddüd çekme hâ ḥüb eyle taşdik⁸⁷

180. Kim İhlâş'ı oḡursa 'aşr-i merrât
Yapar cennetde Ḥaḡ bir ḡaşrı oñat

Oḡıyan kimseye yigirmi İhlâş
Yapar ḡaşreyn cennetde aña ḡâş

Otuz kerre oḡursa anı her kim
Yapar üç ḡaşrı tâ Allāhu 'Ālim

Dimiş çün server-i aḡbāb u aḡḡāb
İşitmiş pes 'Ömer ol ibn Ḥaḡḡāb

Dimiş kim yâ Resûl-i cümle maḡlûḡ
Ḥuşûrumuz olurmuş bes⁸⁸ bizüm çoḡ

185. Resûlu'llāh aña dimiş ki isma'
Olur bundan da faẓlu'llāh evsa'

Kitābın oḡısın ḡutsın yedinde
Ki râvî Dārimi'dür *Müsned*inde

⁸⁷ B: Beytin mısraları yer deḡiştirmiş.

⁸⁸ B: Bu kelime yok.

İşit bir hoş kelām olursın es‘ad
Rivāyet Zühre eyler ibn Ma‘bed

Aña ğāyib degülde cümle aḥvāl
Uluyıdı katı ol merd-i abdāl

Resūlu’llāh aña dimiş ol āgāh
Marīziken oḳıyan *ḳul hüva’llāh*⁸⁹

190. Öle olmaya çün ol ḥasta zinde
‘Azāb olmaz aña ḳabri içinde

Ḳıyāmetde anı i merd-i sālīk
Götürür elleri üzre melā’ik

Geçürürler şırātı aña āsān
Girür ol cennete ḥandān u şādān

[D 11b] Nebī bir söz dimiş ma‘ḳūl u maḥsūs
Ḳaçan kim çalalar dünyāda nāḳūs

[B 9b] Ğāzab eyler katı ğāyetde Raḥmān
Melā’ik yire inerler şitābān

195. Tutarlar yirüñ aḳtārın ol āgāh
Oḳurlar ṭurmadın hā *ḳul hüva’llāh*⁹⁰

Bu resmile geçerler bu sebebden
Oḳurlar sākin olınca ğāzabdan

⁸⁹ “De ki: O, Allah’tır.” el-İhlās 112/1.

⁹⁰ “De ki: O, Allah’tır.” el-İhlās 112/1.

Olur⁹¹ bil hâtıruñ hayrıla âbâd
Rivâyet Hâfız itdi Bü'n-na'ım ad

Ne buyurdu işit ol şâh-ı ebrâr
Sa'âdet saña olursañ haberdâr

Kaçan bir şahşa yevmü'l-cum'a irse
Mesâcidden biri içine girse

200. İderse anda Hallâk'a niyâzı
Kılıban çâr rek'at bir namâzı

Şürü' itdükçe her rek'atda her gâh
Okusun Fâtiha *el-ğamduli'llâh*⁹²

Okusun elli kerre *kul hüva'llâh*⁹³
Kamusı iki yüz olur ol âgâh

Görinür aña cennetde menâzil
Anuñçün yâ görür bir merd-i kâmil

İşit kim olasın gâyetde hurrem
Ne buyurdu yine ol şâh-ı âlem

205. Okuyan kimse bir kez *kul hüva'llâh*⁹⁴
Mübârek ola okudukça her gâh

İki kez okuyan anı mükerrem
Mübârekdür aña vü ehline hem

⁹¹ B: ola

⁹² "Hamd, Allah'a mahsustur." el-Fâtiha 1/1.

⁹³ "De ki: O, Allah'tır." el-ihlâs 112/1.

⁹⁴ "De ki: O, Allah'tır." el-ihlâs 112/1.

Şu kim üç kerre oğur anı tekrār
Mübārek aña hep cīrānına yār

[D 12a] On iki kez oğuyan aña hāli
On iki ғаşrı var cennetde ‘ālī

[B 10a] Eger yüz kez oğursa ol muğakğak
Günāhın elli yıllık mağv ider Hāğ

210. Evet ған itdügi var ise yunmaz
Aña emvāl-i nāsı hiç qoymaz

Eger dört yüz oğursa bil bu rāhı⁹⁵
Yuyar yüz yıllık itdügi günāhı

Eger biñ kez oğur hūb aña hikmet
Aña ölmezden öñ olur bu hālet

Mekānın[1] görür cennetde tā ol
Görür yāhud anuñçün merd-i mağbūl

Ne buyurmuş işit ol cān-ı mevcūd
Resūl-i murtażā mağbūb u mevdūd

215. Qılup şekvā dimiş bir kimse nişe
Fağīrem yā Nebī dıyqı'l-ma ‘işe

Dimiş ol dem aña ol hayr-ı mevcūd
Tutar şākir seni Allāh u Mağmūd

⁹⁵ B: Eger dört yüz kez oğursa bu rāhı

Kaçan kim sen eve girseñ tamâmı
Görürseñ anda kimse vir selâmı

Eger bir kimsenüñ olmaz şebâtı
Benüm üstüme göndersen şalâtı

Okı fi'l-ḥāl bir kez *kul hüva'llāh*⁹⁶
Ġanī eyler seni bî-şübhe Allāh

220. İdüp ol kimse eyle ḥüb ḥātır
Ḥuzā kıldı anuñ rızkıñı vāfir

Tetebbu' itdi olup göñli ḥurrem
İfāza eyledi cīrānına hem

İşit gel bir ḥaber ḥüb ol ki meşkür
Enes'den bu ḥikāyet oldı meşhūr

[D 12b] Egerçi kim Enes eyler ḥikāyet
Nebiyyü'r-raḥmeden eyler rivāyet

[B 10b] Enes dir kim koşulduḡ Muştafā'ya
Tebük'e bile gitdüḡ çün ġazāya

225. Güneş bir gün ṭulū' itdi çü beyzā
Şu'ā' ü nūrı var ġāyetde zībā

Ki hergiz anı eyle görmemişdüḡ
Geçen günlerde aña irmemişdüḡ

⁹⁶ “De ki: O, Allah'tır.” el-ihlâs 112/1.

Hemān Cibrīl geldi Muşafā'ya
Resūlu'llāh-ı şıdk-ı pür-şafāya

Didi Cibrīl'e evvel böyle hergiz
Ṭulū'-ı şemsi beyzā görmedük biz

Şu'ā'-ı nūrı gāyetde mücellā
Anı görmiş degüldük böyle eclā

230. Didi kim yā aḥī bil yā Muḥammed
Budur aşlını añla yā mümecced

Yetüp şol bir şahābeñ oldı lebsī
Mu'āviye adı ammā ki leysī

Medīne içre bil ol yārüñ öldi
Anuñçün böyle 'ālem rüşen oldı

Namāzın kıлмаğıçun ol sen āgāh
Ki yetmiş biñ melek gönderdi Allāh

Didi Cibrīl'e bu 'izzet nedendür
Baña luţfuñla bildürseñ ḥasendür

235. Oқurdı *ḳul ḥüva'llāhu*⁹⁷ yürürken
Gice gündüzde yaturken ṭururken

Ki ṭurmazdı anı eylerdi tekrār
Severdi çün kılurdu anı iksār

⁹⁷ “De ki: O, Allah'tır.” el-ihlās 112/1.

Didi kim yâ Resûlu'llâh gâyet
Saña var mı aña varmağa hâcet

[D 13a] 'Urûk-ı arzı ben kabz ideyin⁹⁸ tâ
Namâzın sen de anuñ kılasın hâ

[B 11a] Belî didi aña ol cân hayâtı
Varıban aña çün kıldı şalâtı

240. Yine geldi Tebük'e rûh-ı ahbâb
Haberdâr oldılar mecmû'-ı aşhâb

İlâhî sûre-i İhlâş hâkķı
Ki yüce hazretüñde hâş hâkķı

Likâñıla mükerremler hâkķıçün
Şuhûdî olan âdemler hâkķıçün

Şevâbın senden umanlar hâkķıçün
Senüñ emrüñde dimezler çerâ çün

Çarîñ it bizi hizb-i 'âlimîne
Senüñ eclüñçün olan 'âmilîne

245. Bize vir fazl u luţfuñdan şevâbı
Kerem kııl kıılma cürm içün 'ikâbı

Çuluñ ef'âli sehvile haţâdur
Kerîmüñ şuşlı 'afvıla 'aţâdur

⁹⁸ B: idiben

Bu nefis-i şūm elinden dād u feryād
 Huzāyā kıl bizi ahruñdan āzād

Sonuç

Klasik Türk edebiyatının temel kaynağı olan *Kur'ân-ı Kerîm*, şairlere kudsi bir ilham kaynağı olmuştur. *Kur'ân*'daki sûreler, âyetler, kıssalar, kelime ve cümleler şairler için üstün bir edebî değer ifade etmiştir. Bununla beraber *Kur'ân*'ın manzum tefsiri konusuna ihtiyatla yaklaşmıştır. Vahiyle gelen âyetlerin şiir formuna sıkıştırılmasının mahzurları bu hassasiyette etkili olmuş olabilir. Fakat özellikle tasavvuf çevrelerinde yetişmiş kimi şairler, bazı sûreleri nazmen şerh ve tefsir etme yoluna gitmiştir. Bu manada *Kur'ân*'ın tamamı olmasa da *Yâsin*, *Tebâreke*, *Fâtiha* ve *İhlâs* sûreleri hakkında manzum tefsir-nâmeler yazılmıştır. Gemici, mutasavvıf, şair gibi vasıfları olan Sinoplu Safâî de manzum tefsir yazar şairlerdendir. *Mu'cizât-ı Ahmediyye* adlı eserinde, 247 beyitlik bir *İhlâs* sûresi tefsiri bulunmaktadır.

Bu manzumenin daha önce tek nüshası tespit edilerek çalışıldığı, manzumede bazı beyitlerin eksik olduğu görülmüştür. Tespit edilen bu yeni nüsha ile 58 beyitlik eksik bölüm tamamlanmış ve manzumenin tam metni ortaya çıkarılmıştır. Bu yeni nüsha ile diğer araştırmacının çalıştığı nüsha arasındaki farklılıklar metinde gösterilmiştir.

Safâî'nin tefsir-nâmesinin başında *İhlâs* sûresinin mahiyeti, harf, kelime ve âyet sayısı hakkında iki satırlık genel bilgi verilmiştir. İlk 4 beyit konuya giriş mahiyetindedir. 5-14. beyitler arasında sûrenin sebab-i nüzûlü hakkında bilgi verilmiş, 15-30. beyitler arasında *Samed* isminin anlamına dair rivayetler nakledilmiştir. 30-84. beyitler arasında sûrenin âyet ve kelimeleri şerh edilmiştir. 85. beyitten itibaren 240. beyte kadar *İhlâs* sûresinin faziletine dair birçok hadis rivayet edilmiş ve kıssalar anlatılmıştır. Her bir hadisin kaynağı ya da râvîsi zikredilmiştir. Sûre hakkında “Kur'an'ın üçte birine denktir.” manasındaki hadisin gerekçeleri üzerinde durulmuş, bu hususta çeşitli görüşlere yer verilmiştir. Bölüm, 241-247. beyitleri arasında, şairin *İhlâs* sûresi hürmetine yaptığı dua ile bitirilmiştir. Tefsirin şerh ve izahında Hz. Ali, Hz. Hasan, İkrime, Katâde b. Nu'mân, İbn Abbas gibi sahâbelerin ve Ebû Vâil, Muhammed b. Kâ'b, Süddî, Mücâhid b. Cebr gibi tâbiîn görüşlerine; Buhârî, Müslim, Tirmizî, Dârimî gibi hadis kitaplarına; Enes b. Mâlik, Saîd el-Hudrî, Ebü'd-Derdâ, Hz. Âişe gibi

sahâbelerin nakillerine yer verilmiştir. Eserde nazmen anlatılan rivayetlerin kaynakları belirtilmiş, tefsir sağlam temeller üzerine dayandırılmaya çalışılmıştır.

Safâî'nin *Mu'cizât-ı Ahmediyye*'sindeki *İhlâs* sûresi ile ilgili manzumesi, *Kur'ân* tefsir ve şerhi gibi ilmî ve ciddi bir konunun, edebî bir üslupla ve manzum bir şekilde işlenebileceğinin güzel bir numunesidir. Eser, klasik edebiyat geleneğimizde, şairlerin kaleminden öğretici metinlerin de mesnevî nazım şekliyle ve ustalıkla anlatılabildiğinin mücessem bir örneğidir. Bu makalede Safâî'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiş; tamamı sadece *Mu'cizât-ı Ahmediyye*'de bulunan manzum *İhlâs* sûresi tefsiri şekil, dil özellikleri ve muhteva bakımından incelenerek tefsirin çevri yazısı verilmiştir. Çalışma ile edebiyatımızda sınırlı sayıda görülen manzum tefsirin bilinen örneklerine bir yenisini daha ilave edilerek kültür hazinemize katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Kaynakça / Reference

- Akpınar, Ali. “Kur’ân Surelerinin İsimlerine Dair Yazılmış Mensûr ve Manzûm Eserler ve Manzûm Bir Örnek”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 13/1 (2009), 5-18. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cuifd/issue/4284/255110>
- Alpaydın, Bilal. *Safâyî-Şerhi’l-İslâmî’n-Nûrânî (İnceleme-Metin)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.
- Ayverdi, İlhan. *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealti, 2010.
- Barutçu, Nevzat. *Revâhî’nin Tenvîrî’l-ebşâr İsimli Eserinin İncelemesi*. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Baş, Münire Kevser. “Son Dönem Çağatay Şairi Baba Rahim Meşreb’in Manzum Fâtîha Tefsiri”. *Toplum Bilimleri Dergisi* 13/7 (2013), 131-157. http://isamveri.org/pdfdrg/D03402/2013_7_13/2013_7_13_BASMK.pdf
- Becelî, Ebû Abdullah Muhammed b. Eyyub b. ed-Dureys. *Fezâilü’l-Kur’an*. thk. Urve Bedir. Dımaşk/Suriye: Dâru’l-Fikr, 1987.
- Boran, Uğur. *Okçuzâde Mehmed Şâhî’nin Manzum-Mensur Kırk Ayet Tefsiri: en-Nazmu’l-Mübîn fi’l-âyâtî’l-erba’în (Metin-İnceleme)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail el-Buhârî. *el-Câmiu’l-müsnedu’s-sahîhu’l-muhtasar min umûri Rasûlillah (sallallâhu aleyhi ve sellem) ve sünenihî ve eyyâmihî*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Çelebioğlu, Âmil. *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*. İstanbul: MEB Yayınları, 1998.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân. *Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Düzenli, Mesut Bayram. *Hüseyn b. Ahmed Sirôzî’nin Câmiü’l-Envâr ‘Alâ Tefsîri’l-İhlâs adlı eseri (1b-192b, İnceleme-metin)*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.
- Esrâr Dede. *Tezkire-i Şu’arâ-yı Mevleviyye*. Haz. İlhan Genç. Ankara: KTB Yayınları, 2018.
- Gelibolulu Mustafa Âlî. *Künhü’l-ahbâr’ın tezkire Kısmı*. Haz. Mustafa İsen. Ankara: KTB Yayınları, 2017.
- Hallâl, Ebu Muhammed b. Hasan b. Ali el-Bağdadi. *Fedailu Sureti’l-İhlâs*. thk. Muhammed b. Rızk et-Tarhuni, Kahire, 1412/1991.
- Işık, Emin. “İhlâs Sûresi”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 21/ 537-538 İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- İbn Kesîr. *Hadislerle Kur’an-ı Kerîm Tefsîri*. Trc. Bekir Karlığa-Bedreddin Çetiner. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2018.
- Kalaç, Rıdvan. “el-Ermeyûnî (öl.958/1551) ve İhlâs Sûresi’nin Faziletine Dair Kırk Hadisi”. *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi/Journal of Oriental Scientific Research (JOSR)* 10/4 (2018), 1276-1305. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sarkiat/issue/40690/470841>

- Kaplan, Yunus. "Kur'ân Surelerine Dair Yazılmış Manzum Bir Örnek: Dâ'î ve Suveri'l-Kur'ân'ı". *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature* 2/1 (2016), 1-14. <http://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/181224>
- Kaplan, Yunus. "Safâyî, Şeyh Safâyî Efendi". *Teis*. Erişim 12 Temmuz 2021. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/safayi-seyh-safayi-efendi>
- Kınalızâde Hasan Çelebi. *Tezkiretü's-Şu'arâ*. Haz. Aysun Sungurhan Eydurhan. Ankara: KTB Yayınları, 2009.
- Kiraz, Seydi. "Türk İslam Edebiyatında Bir Peygamber Portresi: Hz.İsa" *EKEV Akademi Dergisi* 18/60 (2014), 261-280. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2567496>
- Köse, Bünyamin. *Şeyhî Ali Şehsuvaroğlu (Şeyhi Efendi) ve Riyâzü'l-Gufrân (Tefsir-i Yâsin-i Şerîf) Adlı Mazum Eserin Tenkitli Metni*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Kur'ân-ı Kerim Meâli*. Çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: DİB Yayınları, 2011.
- Latîfî. *Tezkiretü's-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ*. Haz. Rıdvan Canım. Ankara: KTB Yayınları, 2018.
- Müslim, Ebû'l-Hasan Müslim b. Haccac el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî. *el-Camiu's-sahîh*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Öngören, Reşat. "Zeyniyye". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 44/ 367-71. Ankara: TDV Yayınları, 2013.
- Özel, Birgül. *Letayif-Name*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1995.
- Özkat, Mustafa. "Elbistanlı Ahmed Hayâtî Efendi ve Kur'ân-ı Kerîm'deki Sûrelerle İlgili Eseri: Risâle fî 'Adedi's-Süveri'l-Kur'âniyye", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi [Journal of Old Turkish Literature Researches]* 4 (1) (2021), 35-84. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1542355>
- Öztürk, Ali. "Muallim Nâci (1849-1893)'nin 'Hülâsatü'l-İhlâs' İsimli İhlâs Sûresi Tefsiri", *İslâmî İlimler Dergisi* 7/ 2 (2012),109-140. http://isamveri.org/pdfdrg/D02917/2012_2/2012_2_OZTURKA.pdf
- Riyâzî Muhammed Efendi. *Riyâzü's-Şu'ara (Tezkiretü's-Şu'ara)*. haz. Namık Açıkgöz. Ankara: KTB Yayınları, 2017.
- Safâî. *Mu'cizât-ı Ahmediyye*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yazma Eserler Kütüphanesi, 004688, 5a-13a.
- Savaş, Hatice. *Nali Mehmed'in "Miftah-ı Heft-Kan"ı*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002.
- Sehî Beg, *Heşt Bihişt*. Haz. Haluk İpekten, Günay Kut, Mustafa İsen, Hüseyin Ayan ve Turgut Karabey. Ankara: KTB Yayınları, 2017.

- Sevgi, Ahmet. “Livâyî'nin Manzûm Amme (Nebe Sûresi) Tefsiri”. *Selçuk Üniversitesi/Seljuk University Edebiyat Fakültesi Dergisi/Journal of Faculty of Letters* 29 (2013), 1-20. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/151617>
- Sevgi, Ahmet. “Livâyî'nin Manzûm Tebâreke (Mülk Sûresi) Tefsîri”. *Selçuk Üniversitesi/Seljuk University Edebiyat Fakültesi Dergisi/Journal of Faculty of Letters* 31 (2014), 1-96. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/151653>
- Sevgi, Ahmet. “Livâyî'nin Manzûm Yasin Tefsiri”. *Selçuk Üniversitesi/Seljuk University Edebiyat Fakültesi Dergisi/Journal of Faculty of Letters* 33 (2015), 1-86. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/151716>
- Sevgi, Ahmet. *Merdümî-Tuhfetü'l-İslâm (Kırk Âyet ve Kırk Hadis Tercümesi)*. Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 1993.
- Sevinçli, Veysi. *Letayifname (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1996.
- Seyyid Pîr Mehmed bin Çelebi. *Meşâ'irü's-Şu'arâ*. Haz. Filiz Kılıç. Ankara: KTB Yayınları, 2018.
- Söylemez, İdris. “Kur'ân Sûrelerine Dair Yazılmış Manzum Bir Örnek: Şeyhulislâm Yahyâ Efendi'nin Tertib-i süveri'l- Kur'ân'ı”. *Universal Journal of Theology* 4/1 (2019), 1-14. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/809445>
- Söylemez, İdris. “Kur'ân Sûrelerinin İsmi İhtiva Eden Manzûm Bir Örnek: 16. Yüzyıl Şairlerinden Rumelili Bir Şair Mücellî ve Süveri'l-Kur'an Manzûmesi”. *Social Sciences Studies Journal* 5/46 (2019), 5579-5587.
- Taş, Bünyamin. “Klasik Türk Edebiyatında Manzum Tefsir”. *The Journal of Academic Social Science Studies* 37 (2015), 101-121. http://isamveri.org/pdfdrg/D03989/2015_37/2015_37_TASB.pdf
- Taş, Bünyamin. *Kuloğlu Şeyh Hacı İlyas 'Bâğ-i Behişt'i (İnceleme-Tenkitli Metin)*. Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Serve. *es-Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Vural, Hanifi. *Letayif-Name (giriş-transkripsiyonlu metin-gramatikal dizin)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999.
- Yekbaş, Hakan. “Divan Şiirinde Kur'ân”. *İstem* 16 (2010), 199-232. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/260859>
- Yıldız, Alim. “Prof. Dr. Nusret Çam'ın 'Şiir Diliyle Kur'an-ı Kerim Meâli' Münasebetiyle Kur'an'ın Şiirle Meâli Üzerine”. *Kur'an Mealleri Sempozyumu -Eleştiriler ve Öneriler-* Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007, 87-103. https://www.academia.edu/41643660/Prof_Dr_Nusret_%C3%87am%C4%B1n_%C5%9Eiir_Diliyle_Kuran_%C4%B1_Kerim_Meali_M%C3%BCnasebetiyle
- Yıldız, Alim. “Şakir Ahmed Paşa'nın 'Tertîb-i Nefis' Mesnevîsi”, *CÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12/2 (2008), 179-223. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/221512>

Zeynü'd-dîn Ahmed b. Ahmed b. Abdi'l-Latîfi'z-Zebîdî. *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*. trc. Kâmil Miras. Ankara: Emel Matbaacılık Sanayi, 1980